

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKI İDARƏETMƏ VƏ TEXNOLOGİYA KOLLECI

Mühazirə mətnlərinin müəllifləri :

**“Humanitar” kafedrasının müdiri Vüsalə
Əbdürrəhimova**

**“Humanitar” kafedrasının fənn müəllimi və Təhsil
İnstitutunun doktorantı Fəxriyyə Həsənoğlu**

Mövzu 1, 2. Mədəniyyət anlayışı və kulturologiyanın predmeti. Maddi və mənəvi mədəniyyət. Mədəniyyətin strukturu, funksiyaları və inkişaf qanunları

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyət anlayışı;**
- ✓ **Kulturologiyanın predmeti;**
- ✓ **Maddi və mənəvi mədəniyyət;**
- ✓ **Mədəniyyətin strukturu;**
- ✓ **Mədəniyyətin funksiyaları;**
- ✓ **Mədəniyyət tarixi tipləri.**

“Mədəniyyət” anlayışı çoxmənəvilik və çoxəhəmiyyətliyiylə diqqəti çəkir. Mədəniyyətşünaslıq mədəniyyətin yaranması, inkişafı və tətbiqi haqqında elmdir. “Mədəniyyət” anlayışının tərfi yüzlərlədir. Bu elm *antropologiya, arxeologiya, etnologiya*, dilçilik, psixologiya, tarix, fəlsəfə, mədəniyyət fəlsəfəsi, mədəniyyətin sosiologiyası və digər sahələrin öyrənilməsi ilə də çox sıx bağlıdır. Bu elm sahələrinin tədqiqatçılarının fikirlərini eyni məxrəcə gətirən amillərdən biri, məhz “mədəniyyət” anlayışının eyni məzmununda olması təşkil edir. Beləliklə, “mədəniyyət” - latınca “kultura” (cultura) sözündən olub, işləmə, qulluq etmə, yaxşılaşdırma, həmçinin tərbiyə, inkişaf, tərəqqi deməkdir. Qədim latın dilində həmin söz məhz bu mahiyyəti kəsb edərək “aqri kultura” (aqri kultura) mənasını, yəni torpağı əkinə hazırlamaq fikrini izah edirdi. Bu fikri qətiləşdirməkdə bizə kömək edən əsas informasiya mənbəyi dövrümüzə gəlib çatan Mark Porsi Katonun kənd təsərrüfatı məsələlərinə həsr edilən eyni adlı “De aqri kultura” əsəridir. “Kultura” sözünə qədim romalılar özünəməxsus şəkildə tərif vermişlər. “Kultura”nı hər hansı bir obyektin insan tərəfindən dəyişdirilməsi, yenidən yaradılması kimi qəbul edirdilər. Bu anlayışını nəzəri termin kimi ədəbiyyata ilk dəfə b.e.ə. 45-ci ildə roma natiqi, ritorikanın görkəmli banisi, filosof Mark Tulli Siseron gətirmişdir. Onun “Tuskulan söhbətləri” əsərində bu anlayış məcazi mənada işlədilmişdir. Belə ki, Siserona görə, “kultura” insan zəkasının reallaşmasının özünəməxsus təzahürüdür. Kəndlilər torpağı becərüb, ona qulluq edib, məhsul yığdıqları kimi, insanlar da beyinlərini hərəkətə gətirərək, ruhunu təkmilləşdirərək əsil mədəniyyət yaradırlar. Məhz bu xüsusiyyətinə görə M.T.Siseronun məşhur ifadəsi belə səslənir: *“Düşüncə mədəniyyəti- fəlsəfədir»*. Tarixi inkişafın sonrakı mərhələlərində mədəniyyətin digər sahələrinə aid terminlər formalaşmağa başladı: “sivilizasiya”, “təhsil”, “tərbiyə”, “tərəqqi”, “inkişaf” və s. Qədim xalqlardan

biri hesab edilən və Şərqlə sivilizasiyasının aparıcı sütunlarından olan çinlilər və hindlilər də “mədəniyyət” anlayışını öz fəlsəfi nəzəriyyə və təlimlərinə müvafiq mənalandırmışlar. Türklərdə isə “kültür” formasında ifadə olunur. Çox qəribədir ki, mənşəcə soy kökü türk olan bizim xalqın dilində “kultura” anlayışı ərəb dilindən gətirilərək “mədəniyyət” sözü ilə ifadə olunub. Belə ki, ərəb dilində “mədinətun” anlayışı “şəhər” sözü ilə bağlıdır. Bu, xam vəziyyətində olanın insan əli ilə dəyişdirilməsi, təkmil formaya salınması mənasını verir.

Kulturologiyanın predmeti - ümumbəşəri və milli-mədəni proseslərin qanunauyğunluqları, insanların maddi və mənəvi həyatının ən mühüm hadisəsidir. Kulturologiya mədəniyyəti, mədəniyyət tarixini, sivilizasiyanı, onun tarixini, insanla qarşılıqlı əlaqəsini və əks-təsirini öyrənir, insanın həyatda öz yerini tapmasında səmərəli rol oynayır.

Mədəniyyətdə dəyişikliklər olması üçün hansı şərtlər lazımdır?

- İstənilən dəyişikliklər şərait tələb edir.
- Dəyişikliklər üçün müvafiq tərkib hissələri toplanmalıdır.

Kulturologiyanın predmetini insan həyat və fəaliyyətinin aşağıdakı tarixi, nəzəri problemləri təşkil edir:

- ◆ insan inkişafının təşəkkül tarixi və qanunauyğunluqları;
- ◆ insanların düşüncəsi və həyat tərzi;
- ◆ adət, ənənə və inanclar;
- ◆ təhsil, elm və incəsənətin tarix və nəzəriyyəsi;
- ◆ həyat fəaliyyətinin fəlsəfə, məntiq, etika və texnologiyaları;
- ◆ insan fəaliyyətinin məqsəd və motivləri;
- ◆ dini və elmi dünyagörüşün inkişafı;
- ◆ mədəniyyətin sosial institut və bütöv sisteminin inkişafı;
- ◆ mədəniyyətin sosial institutlarının fəaliyyət mexanizmi və onların qarşılıqlı əlaqələri;
- ◆ xalqların və dövlətlərin sosial-mədəni inkişaf təcrübəsi, imkan və yolları;
- ◆ bəşəriyyətin və xalqın əsas nailiyyətləri;
- ◆ mədəniyyətin funksiyaları;
- ◆ mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin və institutlarının inkişaf qanunları;
- ◆ dövlət və cəmiyyətin təşəkkülü və inkişaf qanunları;
- ◆ bəşər mədəniyyətinin inkişafında görkəmli şəxsiyyətlərin rolu;
- ◆ mədəniyyət nümunələrinin yaranma tarixi, yeri, vaxtı, coğrafi və sosial şəraiti və s.

Maddi və mənəvi mədəniyyət

1. İnsanın təbiəti dəyişdirmək prosesində özünün dəyişməsi ilə əlaqədar olan maddi mədəniyyət;

2. İnsanın mənəvi aləminin və sosial varlığının dəyişməsi ilə əlaqədar olan mənəvi mədəniyyət. Mənəvi mədəniyyət insanın öz ruhi aləminin dəyişdirilməsi və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. vrün, cəmiyyətin xarakterini müəyyən etmək, öyrənmək üçün əvəzsiz mənbədir.

Maddi mədəniyyət – bütöv bəşər mədəniyyətinin hissəsidir, insanın mənəviyyətinin, yaradıcı fəaliyyətinin nəticələrinin əşya formasına çevrilməsidir. Daha doğrusu, insanın yaradıcı fəaliyyəti zamanı təbiət əldə edilən materiallar insanın varlığını təmin edən predmetə çevrilir. Maddi mədəniyyətə müxtəlif istehsal vasitələri – enerji və xammal, əmək alətləri, kommunikasiya və nəqliyyat vasitələri, məişət, idarə, əyləncə təyinatlı tikililər və s. və i.a. daxildir.

- ✓ Şəhərlər;
- ✓ Yaşayış yerləri;
- ✓ Maddi fəaliyyət;
- ✓ “Həyat təminatının maddi sistemi”;
- ✓ Təchizat və alətlər;
- ✓ Geyim;
- ✓ Əmək alətləri və əşyaları;
- ✓ Maddi mədəniyyət abidələri;

Mənəvi mədəniyyət bütöv bəşər mədəniyyətinin hissəsi olmaqla, bəşəriyyətin mənəvi təcrübəsinin, insanın şəxsiyyət kimi inkişafını təmin edən intellektual və mənəvi fəaliyyətinin və onun nəticələrinin məcmusudur. Mənəvi mədəniyyət müxtəlif formalarda mövcud olur. Qeyri-maddi və ya mənəvi mədəniyyətə konkret ictimai-tarixi şəraitdə formalaşan miflər, din, biliklər, ideyalar, adət və ənənələr, dil, qaydalar, rəftar nümunələri, davranış normaları, qanunlar, dəyərlər, mərasimlər, ayinlər, simvollar və s. daxildir. İnkişaf etmiş mədəniyyətdə bu komponentlər nisbi müstəqil fəaliyyət sahələrinə çevrilir və müstəqil sosial institut - əxlaq, din, incəsənət, fəlsəfə, elm və s. statusu alırlar.

Maddi mədəniyyət obyektiv mahiyyətə malikdir, mənəvi mədəniyyət isə əsasən, subyektiv xarakter kəsb edir. Maddi mədəniyyət nümunələri, məsələn, bina, körpü və ya məscid tikildiyi gündən obyektiv şəkildə mövcuddur. Mənəvi mədəniyyət nümunəsi olan hər hansı mərasim və ya ayin icra olunduqda mövcud olur, əxlaqi rəftar insanın daxili istəkləri ilə subyektiv məqamlarla müşayiət olunur. Bütün mənəvi dəyərlər maddi

obyektlər vasitələri ilə ifadə olunur. Məsələn, musiqi ifa alətində, rəsm tabloda, bilik kitabda təcəssüm tapır və s. Və ya əksinə, maddi mədəniyyət mənəvi tərəflərsiz qeyri-mümkündür.

Mədəniyyətin strukturu - Mədəniyyət ictimai hadisədir və ictimai münasibətlərin meydana gəlməsi, qurulması amili kimi çıxış edir. **Mədəniyyətin strukturu** onun daxili quruluşunu ifadə edir. Daxili quruluş iki hissəyə bölünür: Mədəni statika və mədəni dinamika. Mədəni statika – mədəniyyəti sakit və durğun vəziyyətdə öyrənir. Mədəni dinamika isə mədəniyyəti hərəkətdə təsvir edir. Sistem kimi bütövlük təşkil edən mədəniyyətin hissə və elementlərinin nisbi sabit quruluşu onun strukturunu təşkil edir. Mədəni sistemin ayrı-ayrı elementlərinin bir-birilə münasibətinə, əhatə etdiyi sahə, səviyyə, statik (sabit) və ya dinamik (dəyişkən) olmasına, məzmun və s. cəhətlərinə görə struktur vahidlərini fərqləndirmək olar.

Mədəniyyətin strukturunu müxtəlif meyarlara əsasən təsnif etmək olar. Məsələn, sosial struktura görə siyasi, iqtisadi, hüquqi, dini, elmi, texniki, bədii mədəniyyət fərqləndirilir. Gerçəkliyin spesifik mənimsənilməsi üsulu kimi nəzərdən keçirilən mədəniyyət struktur etibarilə biliklər, texnologiyalar və sərvətlərə bölünür.

Mədəniyyətin sosial funksiyalarının sayı çoxdur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Mühitə uyğunlaşdırma funksiyası – ən qədim funksiyalardan hesab edilərək iki mühüm şəraitə – təbii (təbiət) və sosial şəraitə uyğunlaşdırmanı nəzərdə tutur. Canlı varlıqların hər bir növü yaşadığı mühitə uyğunlaşır. Bitki və heyvanlarda uyğunlaşma bioloji təkamül prosesində baş verir: dəyişkənlik, irsiyyət və təbii seçmə vasitəsilə olur. Xarici mühit şəraitində yaşamasını təmin edən fəaliyyətləri nəsildən-nəslə genetik ötürülür. İnsanın isə yaşadığı mühitə uyğunlaşması fərqli baş verir. İnsanın bioloji quruluşu digər canlılar kimi mühitə dayanıqlı şəkildə uyğunlaşmır. O, heyvanlar kimi təbii həyat tərzini keçirə bilmir. Məcburdur ki, yaşamaq üçün ətrafında süni mədəni mühit yaratsın. Məsələn, ən qədim əcdadlarımız üçün heyvan dərisi, od mədəniyyətin qədim, ilkin nümunələri hesab edilirdisə, müasirlərimiz üçün bunu kosmik libaslar (məsələn, skafandr) əvəz edir

İdraki (qnoseoloji) funksiya özünü elmdə, elmi axtarışlarda tapır. Bu özünü müasir elmi-texniki tərəqqidə daha qabarıq təzahür etdirir. Bu funksiya ikili istiqamətə malikdir: bir tərəfdən, biliklərin sistemləşdirilməsi, təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunlarının açılmasına istiqamətlənirsə, digər tərəfdən, insanın özü-özünü dərk etməsinə yönəldilir.

Göründüyü kimi, birinci istiqamət ikincisini daha da üstələyib. İnsan öz qəlbi və ruhunun kəşfindən çox, dünya və cəmiyyətin qanunlarını, onu

əhatə edən aləmin sirlərini kəşf edə bilmişdir. İdraki funksiya xalq, ölkə haqqında bütöv bir təsəvvür verir. Onun sayəsində insanlar elm, incəsənət, fəlsəfə, təlim, tərbiyə və b. sahələrdə öz mənafeələrini dərk edir, sosial təcrübənin ötürülməsi və digər xalqların mədəniyyətlərinin mənimsənilməsinə güclü təsir göstərir. Özümüz haqqında bir çox şeyləri bilmirik: məsələn, ekstrasenslərin müəmmalı xüsusiyyətləri; cadugərlik və magiyanın sirləri, telepatiya hadisəsinin izah edilə bilməməsi, telekinez (məsafə çərçivəsində fikirlərin ötürülməsi), gələcəyi görə bilməyi və insan potensialının digər açılmamış sirləri hələ bizlər üçün maraq doğurur. Həyat müstəsna dərəcədə mürəkkəbdir və daima insanların qarşısına yeni-yeni problemlər qoyur. Bu, cəmiyyətdə baş verən proseslərin dərk olunmasını, onların həm elmi, həm də bədii-estetik mövqedən anlaşılmasını tələb edir.

İnformativ funksiya sosial təcrübənin ötürülməsinə xidmət edir. Mədəniyyətdən başqa, bəşəriyyətin mənəvi sərvətlərini ötürən və geniş yayan digər bir sahəsi yoxdur. Mədəniyyət nə genetik, nə də bioloji yolla ötürülür. Mədəniyyət öz təbiətinə görə tarixi mahiyyət kəsb edir. Onun bu günü keçmişə əsaslanaraq gələcəyi formalaşdırır. Məhz mədəniyyətin köməkliyi ilə sosial təcrübə bir nəsildən digərinə ötürülür. Əgər söhbət ayrıca tarixi dövr və mərhələdən gedirsə, onda mədəniyyət vasitəsilə informasiya hər hansı bir ölkədən digərinə, bir xalqdan başqasına çatdırılır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə mədəniyyəti bəşəriyyətin “qeyri-genetik yaddaş”ı adlandırmaq olar. Heç bir mədəniyyət təcrid olunmuş halda mövcud deyildir və mədəniyyətlər bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir, başqa adamların, nəsillər və mədəniyyətlərin təcrübəsini mənimsəyir. İnsan maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrində həkk olunmuş informasiyanı dərk etməklə bu abidələri yaratmış insanlarla dolayı və ya vasitəli ünsiyyətə girir. Dil, ilk növbədə ədəbi dil bu və ya digər milli mədəniyyətə yiyələnmə vasitəsidir. Dil mədəniyyətin məhsulu olub, insanlar arasında hərtərəfli münasibətlər yaradaraq, insanların ünsiyyət vasitəsi kimi, ilk növbədə, onların şifahi dili çıxış edir.

Tənzimləyici (və ya normativ) funksiya cəmiyyətin bütün insanlara tələb və normalar sistemi ilə yanaşılmasını bildirir. Mədəniyyət insanın gündəlik fəaliyyətini də tənzimləyir. Mədəniyyətin tənzimləyici funksiyası əxlaqın müxtəlif sahələri nəticəsində həyata keçirilir: bunlardan ən aliləri əxlaqi, mənəvi dəyərlərdir. Bunlar da, yəni əxlaqi dəyərlər tarixin gedişində dəyişərək xalqdan xalqa ötürülür. Dünya inkişaf etdikcə əxlaq normaları qarşılıqlı zənginləşir və daha böyük ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Əxlaq normalarının əsas tənzimləyicisi kimi, hələ ən qədimlərdən kilsə, müsəlmançılığın tarixindən başlayaraq isə, islam, Qurani-Kərim,

məscidlər olmuşdur. Mədəniyyətin tənzimləyici funksiyasını ifadə edən əsas səviyyələrdən birini də hüquq normaları təşkil edir. Əgər əxlaq normaları dini mətn və sənədlərdə, ədəbiyyatlarda özünü göstərsə, hüquq normaları konstitutsiya və qanunlarda əks etdirir. Mədəniyyətin normativ tərəfini əks etdirən digər səviyyələrdən birini də adət və ənənələr təşkil edir.

Mədəniyyətin sosial mənasını əks etdirən əsas funksiyalardan biri **humanist funksiyadır**. Mədəniyyətin humanist funksiyası iki mühüm proseslə müşayiət olunur: sosiallaşma prosesi (yəni ictimai münasibətlərin mənimsənilməsi) və fərdiləşmə prosesi (yəni bu münasibətlərin fərdi formada, təkrarolunmaz şəkildə mənimsənilməsi). Bütün yuxarıda qeyd etdiyimiz funksiyalar bu funksiyaya tabedir. Sosiallaşma prosesində insan ictimai münasibətləri, mənəvi dəyərləri mənimsəyir, onları öz şəxsiyyətinin daxili mahiyyətinə, özünün sosial keyfiyyətlərinə çevirir. Lakin bu münasibətləri, dəyərləri insan özünə uyğun şəkildə, təkrarolunmaz, fərdi formada mənimsəyir.

Mədəniyyətin **semiotik**, yaxud işarələr funksiyasından bəhs edərkən, qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən işarələr sisteminin köməyi ilə mədəniyyət nümunələri öyrənilir, mənimsənilir. Məsələn, heroqliflərin Qədim Misir mədəniyyətinin tədqiqində müəyyən işarələr və simvolların, xalçaçılıq, rəssamlıq, qədim kitabələrin oxunmasında və s. böyük köməyi dəyir.

Tarixi inkişaf qanunları - Kulturologiya bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Onun yaranmasında ABŞ kulturantropoloqu və kulturoloqu Lesli Alvin Uayt (1900-1975) xüsusi rol oynamışdır. Lesli Alvin Uayt öz nəzəriyyəsini "Kulturologiya" adlandırmışdır. Lesli Alvin Uaytın bu elmi tədqiqatı "insan və kulturologiya" anlayışlarını əhatə etdiyindən kulturologiya elmi dünya ictimaiyyətinin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Kulturologiya ümumbəşəri və milli mədəni proseslərin obyektiv qanunauyğunluqlarını, insanların maddi və mənəvi həyatının mühüm hadisələrini özündə ehtiva etdiyi halda, kulturologiya tarixi elmin keçdiyi yolu tədqiq edir, kulturoloji fikrin inkişaf mərhələlərini öyrənir.

Mədəniyyət tarixi aşağıdakı dövrlərə bölünür:

- İbtidai icma mədəniyyəti (b.e. 4 min il əvvəl);
- Qədim Dünya mədəniyyəti (b.e.4 min il əvvəl — b.e.V əsrinə qədər);
- Orta əsrlər (V—XIV əsr);
- İntibah Dövrü (XIV—XVI əsr);
- Yeni Dövr (XVI ax.—XIX əsr);
- Ən Yeni Dövr (XIX ax. — h.h. dövr).

Kulturologiya bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Onun yaranmasında ABŞ kulturoloqu Lesli Alvin Uayt (1900-1975) xüsusi rol oynamışdır. Lesli Alvin Uayt öz nəzəriyyəsini “Kulturologiya” adlandırmışdır. Kulturologiya tarixi elmin keçdiyi yolu tədqiq edir.

“Kultura” sözünün dinlə, dini sitayişlə bağlılığına istinad edən bir çox müəlliflər, xüsusilə, müasir dinşünas alim A.Men belə hesab edir ki, hər bir mədəniyyətin tamamlanması üçün “inam” hissi və əqidəsi başlıca yer tutmalıdır. Bir çox müəlliflər isə, belə hesab edirdi ki, dini əqidəsi, inamı olmayanı mədəni hesab etmək düzgün deyil. “Mədəniyyət” sözünün təhlilində bu fikirlərin hansının düzgün olub-olmamasından asılı olmayaraq həmin anlayışın mahiyyətinin düzgün dərk edilməsində yuxarıda söylənilənlərin hər birinin özünəməxsus qiyməti vardır. İstər fəlsəfə tarixində, istərsə də digər humanitar elm sahələrində “mədəniyyət”lə bağlı problemlərə toxunan tədqiqatçılar bu hadisəni ictimai-tarixi proses kimi təhlil edərək onun mahiyyət və məzmununun dərin şərhini vermişlər. XVIII əsrin axırlarında bu söz alman ədəbiyyatında iki mənada - birincisi, bilik və peşələrin köməkliyi ilə təbiət üzərində hökmranlıq, ikincisi isə, şəxsiyyətin mənəvi zənginliyini bildirirdi. “Kultura” sözünün bu mənaları yavaş-yavaş bütün Avropa dillərinə daxil oldu.

Yer üzündə yaşayan insanlar zaman-zaman müxtəlif ictimai – iqtisadi formasiyalarda öz həyat, məişət və davranış tərzləri ilə bağlı olaraq zəngin bir tarixi – kulturoloji irs qoyub getmişlər. Tarixi keçmişimizi əks etdirən məhz bu maddi mənbələr və yazılı qaynaqlar vahid bir *küll* halında cəmləşərək mədəni sərvət toplusu kimi tariximizi kulturoloji baxımdan öyrənməyə və dərk etməyə əsas verir. Bu baxımdan bizə miras qalan kitabələr, yazılı qaynaqlar, qayalar, daşlar, sümük, gil lövhələr və s. kulturoloji mənbələr kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müxtəlif tipli qəbir abidələri: daş qutu qəbirlər, torpaq qəbirlər, *kurqanlar*, küp qəbirlər, *katakomba* və onlardan əldə edilmiş materiallar bizə qədim insanların adət – ənənələri, dünyagörüşləri, dini inancları və s. haqqında geniş kulturoloji məlumatlar verir.

Mədəniyyətin formaları

Elitar mədəniyyət – imtiyazlı təbəqə və onun sifarişi ilə yaradılan mədəniyyət nümunələri (zərif incəsənət, klassik musiqi və ədəbiyyat). “İncəsənət incəsənət üçündür” şüarı elitar mədəniyyətin devizidir. Mədəniyyətin bu formasını yaradanlar mədəniyyətin diktəedicisi hesab edilir. Ümumiyyətlə, elitaristlər belə hesab edirdilər ki, mədəniyyət xalq üçün deyil, yüksək cəmiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Xalq mədəniyyəti- mənşəyinə görə bu forma həvəskar və ya kollektiv mədəniyyət forması adlanır. Xalq mədəniyyəti folklor ədəbiyyatı özündə birləşdirir (miflər, əfsanələr, dastan və nağıllar, nəğmə və rəqslər). Xalq mədəniyyəti konkret yerli ənənələrlə əlaqədardır.

Kütləvi mədəniyyət – yaşayış yerindən asılı olmayaraq bütövlükdə insanların tələbatı nəzərdə tutulur. Kütləvi mədəniyyət ilk növbədə ticarət-qazanc məqsədlərinə yönəldilir, onun daima fəaliyyətdə olması nəzərdə tutulur. Müəyyən sosial qruplar üçün arzu edilən əxlaq, davranış tərzini kütlələrin şüuruna tətbiq etmək vasitəsi kimi də istifadə olunur.

İqtisadi mədəniyyət – cəmiyyətin iqtisadi mədəniyyəti ümumi mədəniyyətin maddi əsası, fəaliyyət növlərinin aparıcısıdır. İqtisadi mədəniyyət cəmiyyətin iqtisadi əsasının təkmilləşdirilməsinin ölçüsünün və səviyyəsinin göstəricisidir. Mülkiyyət azadlığı, sahibkarlıq azadlığı, fəal keyfiyyətli əmək, yenilik, iqtisadi əmək fəallığının mənəvi-hüquqi əsaslandırılması və gələcəyə yönləndirilməsi və s. prosesləri əks etdirir.

Siyasi mədəniyyət – siyasi proses varislik əsasında cəmiyyətin siyasi həyatının təzələnməsini təmin edən modellər sistemidir. Siyasi mədəniyyət vətəndaşların və hakimiyyətin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyir. Davranış qaydalarının, adət-ənənələrin məcmusunu ifadə edir. Siyasi mədəniyyət sahəsi siyasi həyatdır, hakimiyyət və idarəetmə problemlərinə, insanların siyasətdə iştirakına və s. məsələlərə toxunur.

Məqsəd və vəzifəsinə görə mədəniyyətin aşağıdakı formaları vardır: milli, regional, şəhər və kənd.

Yada salmaq:

Antropologiya - insan haqqında elmdir. Təbiət elmlərindəndir. İnsanın yaranması və inkişafı, insan irqlərinin yaranması və insanın fiziki quruluşunun normal dəyişmələri haqqında elmdir.

Arxeologiya - Arxeologiya qədim maddi mədəniyyət nümunələrini öyrənən elm olub, tarix fənninə kömək edir.

Etnologiya - Etnologiya termininin özü yunan dilindən götürülmüş iki sözdən ibarətdir – etnos (xalq) və loqos (söz, elm, təlim).

Küll – cəm, toplu, bütöv

Kurgan – Orta Asiyadakı köhnə Türk məzarlarına verilən ad

Katakomba – Yeraltı sərdabə, yeraltı qəbir, türbələrə deyilirdi.

Mövzu 3. Mədəniyyət və sivilizasiya. Qərb və Şərq mədəniyyəti.

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyət nədir?**
- ✓ **Sivilizasiya nədir?**
- ✓ **Sivilizasiyanın texnogen anlayışı;**
- ✓ **Qərb və Şərq sivilizasiya tipləri;**
- ✓ **Şərq mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri;**
- ✓ **Qərb mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri.**

Mədəniyyət nədir - latınca: cultura sözündən olub torpağın becərilməsi, tərbiyə, inkişaf mənasında başa düşülmüşdür. İlk dövrlərdə mədəniyyət insanın təbiətə məqsədəuyğun təsiri, torpağın əkilib becərilməsi, yeni yaxşı məhsul almaqdan ötrü onun dəyişdirilməsi kimi anlaşılmışdır. İntihab dövrünün filosofları mədəniyyətə ideal, universal şəxsiyyətin formalaşması vasitəsi, hərtərəfli təhsil, tərbiyə almağa, elmə və incəsənətə təsir etməyə, dövlətin möhkəmləndirilməsinə kömək etməyə qadir bir qüvvə kimi baxırdılar. Onlar eyni zamanda barbarlıqdan fərqlənən müəyyən ictimai quruluş kimi sivilizasiya problemini də irəli sürürdülər

Mədəniyyət – cəmiyyətin bütün tarixi boyu əldə etdiyi maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusudur, həmçinin onların yaradılması qabiliyyəti və bəşəriyyətin tərəqqisi üçün onlardan istifadə etmək və onları nəsildən-nəsilə vermək bacarığıdır. Mədəniyyət insanın sirli-sehirli dünyasıdır. Onun özünü dərk etməsi və şəxsiyyətin mövcudluq üsuludur.

Sivilizasiya - müəyyən sosial genotipə malik olan, sosial stereotip kimi çıxış edən, dünya məkanında sabit yer tutan insanların sosial-tarixi və mədəni ümumiliyinə deyilir. O, tarixin verilmiş bir anında bir neçə mədəniyyətlərin birləşməsinə əks etdirir, elm və texnikanın təsiri nəticəsində həyat rifahının yaxşılaşdırılmasını səciyyələndirir. Bu termin ilk dəfə 16-cı əsrdə meydana gəlmişdir. Lakin ən qədim dövrlərdə də sivilizasiya mövcud olmuşdur. Şumer, Misir, Roma, Çin, Ərəb və s. son onminillikdə mövcud olmuş sivilizasiyalardan bir neçəsidir. “Sivilizasiya” latınca “civilis” sözündəndir, “vətəndaşlıq”, “cəmiyyət” mənalarını verir, cəmiyyətdə əldə edilmiş maddi və mənəvi nailiyyətləri, cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı uğurları bildirir. Sivilizasiya anlayışını elmə Osvald Spengler tərəfindən daxil olub. Bəşəriyyətin inkişafında müəyyən tarixi pilləni ifadə edir. Ümumilikdə isə bəşəriyyətin inkişafı aşağıdakı pillələrə bölünür.

1. Vəhşilik; 2. Barbarlıq; 3. Sivilizasiya

Ümumiyyətlə, son dövrlərdə sivilizasiya problemi ön plana çıxmışdır. Kanta görə, insan öz həyatı və davranış qaydalarını müəyyənləşdirdikdən

sonra sivilizasiya başlanır. Sivilizasiyalı adam heç vaxt başqasına pislik etməyən adamdır. O, mədəni və nəzakətlidir, diqqətli və mehribandır.

Sivilizasiyanın texnogen anlayışı – tarixi proses mərhələlər şəklində inkişaf edib. Bu mərhələlər inkişafda sivilizasiyalar müxtəlif formalara ayrılır. Məs., şifahi, yazılı, antropogen, təkamül və texnogen sivilizasiyalar. Bu təsnifatda əsas yeri texnogen yanaşma tutur. Texnologiyanın inkişafına görə sivilizasiyalar aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

- İndustrial qədərki sivilizasiya;
- İndustrial sivilizasiya;
- Post-industrial sivilizasiya.

İndustrial qədərki sivilizasiyada əsasən sadə texniki qurğu və vasitələr yer tuturdu. Məs., su dəyirmanları, yel dəyirmanları və s. Bu mərhələdə həm də əmək bölgüsünün dərinləşməsi sahəsində yeni fəaliyyət sahələri – həkim, müəllim, notarius, vəkil və s. yarandı.

İndustrial qədərki sivilizasiya XV əsrin sonuna qədər davam etmişdir. XVI-XVII əsrlərin sənaye inqilabı və iqtisadi yüzilliyi ilə əlaqədar industrial sivilizasiya yarandı. Bu dövrdə texnikada və iqtisadiyyatda mühüm keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. İndustrial sivilizasiya mərhələsində insanın fiziki qüvvəsinin yerini tədricən texnika tutmağa başladı.

Post-industrial sivilizasiyası elmi-texniki inqilab ilə bir vaxtda XX əsrin ortalarında yaranmağa başlamışdır. Bu dövrdə mikroelektronika, informatika və yeni intellektual texnologiya formalaşdı. Bu prosesdə insanların həyatı yeni texnika üzərinə keçdi. Nəticədə iş günü qısaldı, əmək şəraiti yaxşılaşdı, peşə hazırlığı yüksəldi və asudə vaxt çoxaldı.

Şərq və Qərb sivilizasiya tipləri

Bəşər tarixinə müraciət etsək görərik ki, hələ ən qədim dövrlərdən şərq və qərb sivilizasiya tipləri daha çox diqqət çəkmiş və tarixdə geniş yer almışdır. Şərq elmin, mədəniyyətin, ilk bəşəri dəyərlərin beşiyi olmuşdur. Antik sivilizasiya qədim şərq sivilizasiyasından bəhrələnmişdir. Antik sivilizasiyadan sonra bəşər tarixində ən parlaq dövr islamın yaranması ilə başlanmışdır. Elm və mədəniyyətin inkişaf mərkəzi yenidən şərq dünyasına köçmüşdür. Bu dövrdə islamla sıx surətdə bağlı olan yeni sivilizasiya dalğası özündən əvvəlki elmi nəaliyyətlərin, mədəni - mənəvi dəyərlərin dağılmasına yol verməmiş, onları qoruyub saxlamış, inkişaf etdirmiş və qərb dünyasının yeni intibahı üçün yol açmışdır. Qərb sivilizasiyası şərqdən bəhrələnmiş və o, texnika və texnologiyanın sürətli inkişafı nəticəsində adamların sosial əlaqəsinin sürətlə dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır.

Şərq mədəniyyəti formalaşarkən Yer üzərində əhali olduqca az idi. Şərqli günəş enerjisi ilə zəngin olan olduqca gözəl, münbit bir ərazidə

yaşayırdı. Təsadüfi deyildir ki, bütün dinlər məhz ilk dəfə Şərqdə yaranmışdır. Şərq mədəniyyəti təbiətə daha yaxındır. Şərq sivilizasiyası üçün maddi və mənəvi dəyərlər mənimsəmək, ümumi tabelik, dövlətdə, icmada, ailədə başçının qəbul edilməsi şəraitində onların istehsalı xarakterikdir. İnsanın sözə baxan, xeyirxah, ləyaqətli kimi formalaşması şərq ölkələri adamının bütün həyat tərzinə möhürünü vurmuşdur. Bu, həm də mədəniyyət və onun mənimsənilməsi üsullarına da öz təsirini göstərmişdir. Şərq musiqisində, rəssamlığında, ədəbiyyatında, elmində, ayinlərində, adət ənənələrində təbiətdən əxz olunma, təbiətdən bəhrələnmə daha güclüdür. Təbiətin mahiyyətinə daha yaxın olan, Şərq psixologiyasına, ahəng, harmoniya qanunlarına daha uyğun olan İslam dini gücləndikcə müsəlman xalqları daha ön mövqeyə çıxmağa başladılar. İslamın yayıldığı ilk beş əsrdə onun əhatə etdiyi ölkələrdə dünyəvi elmlər sahəsində böyük sıçrayışlar baş verdi. Orta əsrlərdə daha mütəşəkkil, çevik olan türklər Şərq mədəniyyətinə, ümumiyyətlə dünya sivilizasiyasına liderlik etməyə başladılar. Bu zaman artıq Qərb aləmi də nəhəng bir sistem kimi formalaşaraq özünü Yer üzünün digər tərəfinin sahibi kimi göstərməyə başladı. Şərq artıq hiss etdi ki, Yer üzünü artıq əvvəlki Yer üzünü deyildir. Şərq, ilk növbədə türklər, Yer üzündə yaranmış yeni sistemi öz təsir dairələrinə salmaq üçün mübarizəyə başladılar. Amma Şərq bu mübarizəyə, bu potensiala malik deyildi. Onun elmi, mədəniyyəti, siyasəti bu gücə malik deyildi. Digər tərəfdən, müxtəlif səbəblər üzündən mövcud potensialın özü də zəifləməyə başlayırdı. Quranın, dünyəvi elmlərin mahiyyətinin lazımınca dərk olunmaması səbəbindən, müxtəlif hökmdarların, siyasətçilərin təsiri altında yeni yaranan dini təriqətlər, dünyagörüşləri İslam mədəniyyətinin harmonik inkişafına mane olmağa başladı. Sosial amillərin rolu lazımi şəkildə qiymətləndirilməməyə başlandı. Beləliklə artıq XIV əsrdə Yer üzündə elə bir şərait yarandı ki, Yer üzünü bir sistem kimi idarə etmək sahəsində bir ideoloji, elmi, mədəni boşluq yarandı. Əsrlər boyu Yer üzünün lokomotivi rolunu oynayan Şərq dünyagörüşü şaşırıdı, özünü itirdi və gözləməməvqeyinə keçməyə məcbur oldu.

Qərb sivilizasiyası təkhakimiyyətliyin təsirinə az məruz qalmışdır. O, daha çox fəal surətdə elmin, incəsənətin və siyasətin təsiri altında dəyişmişdir. Qərb sivilizasiyası üçün texnika və texnologiyanın sürətli inkişafı, predmet dünyasının və adamların sosial əlaqəsinin sürətlə dəyişməsi xarakterikdir. Qərbdə insanlar cəmiyyət, ölkə, dövlət kimi formalaşanda Şərq artıq çox inkişaf etmişdi. Şərq mədəniyyəti formalaşarkən onun üçün ən qüdrətli varlıq günəş idisə, Qərb mədəniyyəti formalaşanda günəşlə onun arasında bir Şərq qüdrəti də vardı. Qərbli,

uzun illər boyu təbiətin səxavəti, dünyadakı sərbəstliyi hesabına romantika, xəyallar aləmində formalaşmış şərqidən fərqli olaraq daha real amillərin təsiri altında, Yer qayğıları ilə, sosial həyatın sərt tələbləri ilə üz–üzə olaraq formalaşdı. XV əsrdən başlayaraq, Qərb mədəniyyətinin inkişafı üçün mühüm tarixi şərait yarandı. Amma öz mahiyyəti etibarını ilə də Qərb mədəniyyəti Yer üzünü tamamilə dərk etmək gücündə deyildi. Qərb mədəniyyəti öz mahiyyətinə uyğun olaraq daha çox praktik, pragmatik dəyərlərə üstünlük verməyə başladı. Artıq praktik elm sahələri daha sürətlə inkişaf etməyə başladı. Elmdə harmoniklik yox, praktiklik prinsipləri üstünlük qazandı. Elm sahələri daha çox biri-birindən təcrid olunmağa, biri-birini nəzərə almadan formalaşmaq yolunu seçdi. Şərq elmindən bəhrələnərək və bu bəhrələnməni gizlədən, bir çox hallarda bu elmin incəliklərini axıra qədər dərk etməyən Qərb elmi bir plagiatlıq və məhdudluq özülləri üzərində, nöqsanlı olaraq formalaşdı. Bu nöqsanlı özüllər üzərində qurulan, sürətlə inkişaf edən dünyəvi elmlər Qərb mədəniyyətinin formalaşmasında olduqca fəal rol oynadı. Yer qayğılarına daha çox önəm verən Qərb mədəniyyəti özünü məişətdə, texnikada göstərməyə başladı. Mənəviyyat amilləri arxa plana keçməyə məcbur oldu. XVI əsrdə yaşamış İtalyan siyasətçisi Nikkolo Makiavellinin (1469 - 1527) “Məqsədə çatmaq üçün istənilən addım məqbuldur!” ideyası sürətlə bütün Qərb aləminin iliyinə, sümüyünə yeriməyə, bu mədəniyyətin xarakterini müəyyənləşdirməyə başladı. Utilitarlıq (öz mənafeyini güdmə), bazar münasibətləri həlledici amillər kimi ortaya çıxdı. XVII əsrdən başlayaraq qərbdə (C. Lokk, A. Smit, Ş. Monteskye və s. alimlərin təlimləri ilə) liberalizm ideyaları geniş yayılmağa başladı Şərq və Qərb sivilizasiyaları öz aralarında qarşılıqlı təsir göstərirdi. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində öz mədəniyyəti əsasında yeni mədəniyyəti mənimsəyən müxtəlif “**hibrid**” cəmiyyətlərin yaranması mühüm rol oynamışdır. Bu gün Qərb “inkişaf etmiş ölkələr”in sinonimidir. Bu əlamətə əsasən bəzi politoloqlar Yaponiyanı Qərbə aid edirlər ki, bu qətiyyətlə düzgün deyildir. Qərb ölkələri ilə ümumi texnoloji bazaya malik olmasına baxmayaraq, Yaponiya hətta ümumbəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi baxımından belə Şərq sivilizasiyası ölkəsi olaraq qalmaqdadır.

Şərq mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri:

- Mədəniyyət rəmzi - ənənəyə sadiqlik
- Ruhi inkişafın əsası (Hegele görə) - din
- Şərq sivilizasiyasının əsası - dövlət
- Böyüyə hörmət
- Sədaqət

- Səbr
- Şərqdə isti rənglər dominantdır;
- Şəriət qaydaları;
- Şərq dünəni ilə yaşayır.

Qərb mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri:

- Şəxsiyyətə hörmət,
- Məsuliyyət;
- Düzlük;
- Mədəniyyətin rəmzi – yenilikçilik;
- Ruhi inkişafın əsası - fəlsəfə;
- Qərb sivilizasiyasının əsası – insan
- Qərbdə soyuq rənglər dominantdır
- Qərb bu günü ilə yaşayır

Yada salaq:

Barbar - zalım, vəhşi, qəddar

Antik – qədim

Hibrid - Müxtəlif cinsdən, növdən olan bitki və ya heyvanların hibridləşdirilməsi (yeni birləşdirilməsi) nəticəsində əmələ gələn **yeni** orqanizm.

Mövzu 4. Mədəniyyət – təbiət, şəxsiyyət

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyət və Təbiət;**
- ✓ **Mədəniyyət və Şəxsiyyət;**
- ✓ **Şəxsiyyəti formalaşdırın universal faktorlar.**

Təbiət - Kortəbii şəkildə inkişaf edən mədəniyyət əgər şüurlu qaydada təkmilləşmərsə, özündən sonra boşluq yaradır. İnsanın təbiət üzərindəki hər bir qələbəsi onun sivilizasiyaya etdiyi ziyanla eyni olur. Z.Freyd təbiətin insanlara yönəldilmiş əzəmətli, qorxunc gücünə qarşı qüvvələri bir yerə toplayaraq ona qarşı mübarizəsini vacib məsələlərdən biri hesab edirdi. Məhz bunu nəzərə alaraq görkəmli alim yazırdı: “Mədəniyyətin başlıca vəzifəsi, onun həqiqi əsası – bizi təbiətdən qorumaqdır”. Antropologiya elminin təxmini hesablamalarına görə canlı orqanizm kimi insan bir çox milyon illər əvvələ təsadüf edərsə, onun “mədəniyyət” anlayışı yarım milyon illik tarixə təsadüf edir. Tanınmış kulturoloq-alim N.A.Berdyayev bu zaman kəsiyində insanın təbiətə olan münasibətlərinin dörd mərhələsini təsnif edir:

- ✓ insanın təbiətə yüklənməsi;
- ✓ təbiətdən qopma, təbiətə qarşıdurma və onunla mübarizə;
- ✓ təbiəti mənimsəmək üçün ona müraciəti;
- ✓ təbiətin mənən bərpası.

Freydin fikirləri sözsüz ki, Berdyayev sxeminin 2 və 3-cü müddəalarını nəzərdə tutur. Mədəniyyət və təbiət arasındakı qırılmaz vəhdətin şərhini görkəmli rus təbiətşünası *V.İ.Vernadskiyə (1863-1945)* aiddir. Alimin ən böyük nailiyyəti ondan ibarət idi ki, o, dünyanı həm təbiətşünaslıq, həm də humanitar elmlərin vəhdəti əsasında şərh edir. Bununla o, kulturologiyanı hərtərəfli elm kimi izah etməyə çalışaraq insanın taleyini təbiət və kosmosla vəhdətdə təsvir edir. Müasir kulturologiya üçün onun gətirdiyi yenilik **noosfer** (yunanca – “noos” – zəka, əql, “sfera” – kürə) haqqındakı təlimdir. “Noosfer” terminini ilk dəfə elmə fransız alimləri E.Lerua və P.Teyar de Şarden tərəfindən gətirildiyinə baxmayaraq Vernadski onun təlimini yaratmışdır. Belə ki, o, noosferi əqlin kürəsi adlandırmaqla biosferin davamı və ali forması kimi izah edir. Şardenə görə, Yer özünün təkamülündə dörd mühüm mərhələni keçmişdir: həyatdan əvvəlki dövr (“litosfer”), həyat (“biosfer”), düşüncə (“noosfer”) və nəhayət, fəvqəlhəyat (ilahi aləm). Sonuncu mərhələ insanın Allahla vəhdətini, birləşməsini əhatə edir.

Şəxsiyyət sözü latınca “persona” ifadəsindən əmələ gəlmişdir. Şəxsiyyəti formalaşdırın proses tarix boyu müxtəlif filosof, bioloq, antropoloqlar tərəfindən tədqiq edilib. Z.Freydin şəxsiyyət anlayışına baxışları əsasən antropoloji və bioloji baxımdan qiymətləndirilərək hər bir

fərdin öz daxilindən gələn gücün vasitəsilə şəxsiyyətə çevrilməsi ideyası nəzəriyyəsində dayanmışdır. İnsanlar təkcə gözlərinin rənginə, səslərinin tembrinə, barmaq izlərinə və s. görə deyil, şəxsiyyətlərinin xarakteristikasına görə də bir-birlərindən fərqlənirlər. İnsanları gözlərinin rənginə, səslərinin tembrinə və ya digər biofiziki xüsusiyyətlərinə görə şəxsiyyət kimi xarakterizə etmək olduqca çətindir. Şəxsiyyət anlayışı mürekkəb anlayışdır.

Şəxsiyyətin formalaşması üçün universal faktorlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tərbiyə; 2. Təhsil; 3. Sosial mühit; 4. Genetik kod; 5. Xarakter.

Şəxsiyyətin formalaşmasında incəsənətin xüsusi rolunu qeyd etmək olmaz. Hər hansı bir incəsənət əsərində onun müəllifinin şəxsi xüsusiyyətləri mütləq qaydada görünməlidir. Bu səbəbdən şəxsiyyətin tiplərini araşdırmağa çalışacağıq.

1. Məntiqdən öncəki – mifoloji, bədii, obrazlı, intuitiv;
2. Dünyagörüş – fəlsəfi-dini.
3. Elmi-fundamental, nəzəri, məntiqi, tarixi, metodoloji.

Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiqi nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, dünyagörüş səviyyəsi arxaik-mifoloji və ya elmi xarakter ala bilər.

Eyni zamanda, şəxsiyyət və mədəniyyət prinsipləri bu qaydada qurulur:

1. Şəxsiyyət mədəniyyətin məhsuludur;
2. Şəxsiyyət mədəniyyətin tələbatçısıdır;
3. Şəxsiyyət istehsalçısıdır;
4. Şəxsiyyət mədəniyyətin ötürücüsüdür.

Sosiallaşma müasir dövrdə şəxsiyyətin inkişafında mühüm rola malikdir.

Yada salaq:

İntuitiv - ideal fəlsəfədə hissiyata, duyğulara əsaslanma ilə dərkin mövcudluğu;

Arxaik - köhnəlmiş, yaxud istifadədən çıxmış

Mif - dünyanın və həyatın əmələ gəlməsi haqqında qədim xalq rəvayətləri

Mövzu 5. Elitar və kütləvi mədəniyyət. Mədəniyyət və cəmiyyət

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyətin formaları;**
- ✓ **Elitar mədəniyyət;**
- ✓ **Elitar mədəniyyət mərkəzləri və institutları;**
- ✓ **Mədəni elita;**
- ✓ **Kütləvi mədəniyyət;**
- ✓ **Kütləvi mədəniyyət mərkəzləri və institutları;**
- ✓ **Cəmiyyətin xüsusiyyətləri**

Mədəniyyətin formaları - Elitar mədəniyyət – imtiyazlı təbəqə və onun sifarişi ilə yaradılan mədəniyyət nümunələri (zərif incəsənət, klassik musiqi və ədəbiyyat). “İncəsənət incəsənət üçündür” şüarı elitar mədəniyyətin devizidir. Mədəniyyətin bu formasını yaradanlar mədəniyyətin diktəedicisi hesab edilir. Ümumiyyətlə, elitaristlər belə hesab edirdilər ki, mədəniyyət xalq üçün deyil, yüksək cəmiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Xalq mədəniyyəti- mənşəyinə görə bu forma həvəskar və ya kollektiv mədəniyyət forması adlanır. Xalq mədəniyyəti folklor ədəbiyyatı özündə birləşdirir (miflər, əfsanələr, dastan və nağıllar, nəğmə və rəqslər). Xalq mədəniyyəti konkret yerli ənənələrlə əlaqədardır.

Kütləvi mədəniyyət – yaşayış yerindən asılı olmayaraq bütövlükdə insanların tələbatı nəzərdə tutulur. Kütləvi mədəniyyət ilk növbədə ticarət-qazanc məqsədlərinə yönəldilir, onun daima fəaliyyətdə olması nəzərdə tutulur. Müəyyən sosial qruplar üçün arzu edilən əxlaq, davranış tərzini kütlələrin şüuruna tətbiq etmək vasitəsi kimi də istifadə olunur.

İqtisadi mədəniyyət – cəmiyyətin iqtisadi mədəniyyəti ümumi mədəniyyətin maddi əsası, fəaliyyət növlərinin aparıcısıdır. İqtisadi mədəniyyət cəmiyyətin iqtisadi əsasının təkmilləşdirilməsinin ölçüsünün və səviyyəsinin göstəricisidir. Mülkiyyət azadlığı, sahibkarlıq azadlığı, fəal keyfiyyətli əmək, yenilik, iqtisadi əmək fəallığının mənəvi-hüquqi əsaslandırılması və gələcəyə yönləndirilməsi və s. prosesləri əks etdirir.

Siyasi mədəniyyət – siyasi proses varislik əsasında cəmiyyətin siyasi həyatının təzələnməsini təmin edən modellər sistemidir. Siyasi mədəniyyət vətəndaşların və hakimiyyətin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyir. Davranış qaydalarının, adət-ənənələrin məcmusunu ifadə edir. Siyasi mədəniyyət sahəsi siyasi həyatdır, hakimiyyət və idarəetmə problemlərinə, insanların siyasətdə iştirakına və s. məsələlərə toxunur.

Məqsəd və vəzifəsinə görə mədəniyyətin aşağıdakı formaları vardır: milli, regional, şəhər və kənd.

Elitar mədəniyyət - Mədəniyyət və incəsənət aləmində özünə yer tutmuş anlayışlardan biri də “elitar” və “kütləvi” mədəniyyətdir. “Elitar” və “kütləvi mədəniyyət” anlayışları insanların yaradıcılıq prosesində estetik yaşantılara cəlb olunmasını əks etdirərək mədəniyyət və incəsənət tarixində həmişə fəal ideyalar törətmişdir. Mədəniyyətin unikalığı ondan ibarətdir ki, o, həm ayrı-ayrı fərdlərin yaradıcılığı, həm də kollektiv fəaliyyət nəticəsində inkişaf etmişdir. Tarixən yaranmış insan birlikləri içərisində elələri vardır ki, onlar dövlət, dini birliklərdən fərqli olaraq etnik formada mövcud olur. Dil, adət və mədəniyyətin digər xüsusiyyətləri ilə üzə çıxır. Belə insan birlikləri tayfa, xalq və millətdir. Tayfa, xalq və millətlərin mədəniyyətləri heç vaxt qapalı, bir-birindən ayrı mövcud olmayıb, milləti təşkil edən bütün siniflər üçün xarakterik olan xüsusiyyətlər – ümummilli xüsusiyyətlər adlanır. Belə ümummilli “etnik” xüsusiyyətlər dil, mədəniyyətin ənənəvi formaları (yaşayış yeri, geyim, qida), adət-ənənə, psixi xüsusiyyətlər aiddir. Beləliklə, digər ictimai şüur formaları kimi mədəniyyət haqqında da müxtəlif nəzəriyyələr yaranır. Bu nəzəriyyələr mədəniyyətin bütün aspektlərini əhatə edir. Mədəniyyət tarixində maraq doğuran nəzəri məsələlərdən bir də incəsənətin yaradıcıları və ümumiyyətlə mədəniyyətin kimlərə aid olması konsepsiyasıdır. Elitar mədəniyyət konsepsiyasının nəzəriyyəçiləri bu mədəniyyətin mahiyyətini “mədəniyyət mədəniyyət üçündür” və ya “sənət sənət üçündür” tezisi ilə ifadə etməyə çalışırlar. Bu nəzəriyyənin müəllifləri mədəniyyət və incəsənəti yalnız bir qrup adamın malı hesab edir, xalq kütlələrinin bu zəngin mənəvi sərvətdən məhrum olduqlarını, onu başa düşmədiklərini elan edirlər. Bu konsepsiyanın müəlliflərinin fikirlərinə görə mədəniyyəti yaradan da, istiqamətləndirən də “elitar” sayılan təbəqənin nümayəndələridir. Xalq isə, nə onun yaradılmasında, nə də bu sərvətlərdən bəhrələnməkdə iştirak etmir. Lenin isə deyirdi ki, “İncəsənət xalqın məhsuludur”.

Elitar mədəniyyət mərkəzləri və institutları:

- Elmi müəssisələr;
- Ali təhsil müəssisələri;
- Dini müəssisələr;
- Mason təşkilatları;
- Fəlsəfi yığıncaqlar;
- Mədəni cəmiyyət və assosiasiyalar;
- Ədəbi-bədii strukturlar;
- Yaradıcı ittifaq və fondlar;
- Elmi məktəblər;

- Parlament yığıncaqları;
- İctimai-siyasi təşkilatlar.

Mədəni elita - ziyalılar təbəqəsinin seçilmiş nümayəndələridir.

✓ Yüksək etik, estetik, intellektual və dini mədəniyyətlərinin ruhi dəyər və normaları ilə yaxın olan ziyalı nümayəndələr;

✓ Sosial-mədəni tərəqqinin başlıca hərəkətverici qüvvəsi missiyasını yerinə yetirən, ruhi mədəniyyət sahəsində xüsusi elmi bilikləri ilə seçilən, intiyazlı ekspertlər;

✓ İctimai tərəqqiyə təsir edən, mədəniyyətin böhran vəziyyətini aradan qaldırmağa motivləşmiş, dövrü qabaqlayan modernistlər;

✓ Cəmiyyətin sosial-siyasi tələblərindən kənara çıxıb, həyat fəaliyyətinin dəyər və mahiyyət meyarlarını və özünütənzipləmənin şəxsi mexanizmlərini, “yüksək üslub” yaradan və yeni ənənələrin təşəbbüsçüləri.

Kütləvi mədəniyyət – XX əsrin ortalarından başlayaraq burjua mədəniyyətinin vəziyyətini kütləvi mədəniyyət özündə əks etdirir. Kütləvi cəmiyyət haqqında konsepsiya və nəzəriyyələrin işıqlandırılması prosesində bu problemin tədqiqinin hələ qədim filosofların diqqət mərkəzində olduğunu aydın gördük. Əldə etdiyimiz elmi nəticələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, cəmiyyətin kütləviləşməsi prosesində kütləvi mədəniyyət amili zəruri və həm də vacib əhəmiyyət kəsb edir. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu amil əsrlər boyu iki, bir-birinə zidd duran dünyagörüşləri, ideologiyaları (burjua ideologiyası və kommunist ideologiyası) arasında özünün əcaib məzmununu “qazanmışdır”. Bəzi fikirlərə görə, elitar mədəniyyət onu yaradanların özünüifadəsidirsə, “kütləvi mədəniyyət” kütlənin tələbatına görə yaradılı. “Kütləvi mədəniyyət” tarixdə görünməmiş hadisədirsə, elitar mədəniyyət səbəb deyil, kütləvi mədəniyyətin nəticəsidir. Belə ki, o, öz sənət əsərlərinin kütləvi standartlar səviyyəsinə enməsinə arzulamayan sənətkarın sığınacağıdır. Əsil, həqiqi mədəni elita kütlə üzərində hökmranlığa can atmağ istəyənlər deyil, əksinə, kütlədən ayrılıb özünə qapılanlardır. Kulturoloqların fikrincə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin uyğunlaşma və ya birləşməsində qeyri-adi bir şey yoxdur. Sadəcə olaraq elitar mədəniyyət kütləvi mədəniyyətin törəməsi kimi zəruri formada meydana çıxır. Kütləvi mədəniyyət böyük həcmdə istehsal olunan «ümumdünya istehlakementlərinin» məcmusu kimi şərh edilir. Bu, gündəlik həyat mədəniyyətidir. Onun məzmununu müasir sənaye istehsalının - kino, televiziya, kitab, qəzet, jurnal, idman, turizm və s. məhsulları təşkil edir. Bu məhsulların istehlakı kütləvi istehlakdır, çünki bu mədəniyyəti qavrayan auditoriya böyük zal və stadionların kütləvi tamaşaçısı, televiziya ekranlarının milyonlarla izləyicisidir. Kütləvi

mədəniyyət auditoriyanın təhsil səviyyəsi və hazırlıq dərəcəsindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərən universal (psixofizioloji) qavrayış mexanizmlərinə söykənir.

Kütləvi mədəniyyət mərkəzləri və institutları:

➤ “Uşaq submədəniyyəti” sənayesi - Uşaq ədəbiyyatı və incəsənəti; İstehsal olunan oyun və oyuncaqlar; Uşaq təşkilatları, klub və düşərgələr; Kollektiv tərbiyə texnologiyaları;

➤ Kütləvi ümumtəhsil məktəbi - Şagirdlərin elmi biliklərin əsasları, ətraf-ələm haqqında dini və fəlsəfi təsəvvürlər, insanların kollektiv həyat fəaliyyətinin tarixi sosial-mədəni təcrübəsinin mənimsənilməsi sistemi;

➤ Kütləvi informasiya vasitələri - Əhaliyə aktual informasiyanın ötürülməsi;

➤ Milli (dövlət) ideologiya və təbliğat sistemi - Əhalinin siyasi və ideoloji baxışlarının nəzarətini həyata keçirən vətənpərvərlik tərbiyəsi sistemi;

➤ Fərdin fiziki imkanlarının yaxşılaşdırılması sənayesi - Kütləvi fiziki hazırlıq hərəkatı; Kulturizm, Aerobika, İdman turizmi, Fiziki reabilitasiya üzrə xidmət sənayesi, Tibbi xidmət və dərman vasitələri ilə xarici görünüşün dəyişdirilməsi sahəsi və s.sahəsi;

➤ Kütləvi-bədii mədəniyyəti əks etdirən asudə vaxt sənayesi - Əhalinin asudə vaxtının əyləncəliliyini nəzərdə tutan məhsulların istehsalı və tirajlaşdırılması sistemi:

- Macəra, fantastik və “bulvar” ədəbiyyatı;
- Kinonun əyləncəli janrları;
- Təsviri incəsənətdə karikatura və komikslər;
- Operetta-Estrada, rok və pop musiqi;
- Estrada xoreoqrafiyası və səhnəqrafiya;
- Konferans və səhnənin digər qiraət janrları;
- Şou sənayesinin sintetik növləri.

Cəmiyyətin xüsusiyyətləri — insanların birliyi olub, özündə cəmiyyətin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatını birləşdirən qeyri-dövlət strukturudur. Cəmiyyət sözün geniş mənasında maddi həyatın, canlı təbiətin bir hissəsi olan, tarixən inkişaf edən, insanların fəaliyyəti formasıdır. Sözün dar mənasında isə insan tarixinin müəyyən bir mərhələsi (feodalizm, kapitalizm) və ya konkret sosial orqanizmdir (Fransa cəmiyyəti, Avropa cəmiyyəti və s.). Cəmiyyət müəyyən qayda üzrə qurulmuş struktura malik olan bütöv bir sistemdir. Cəmiyyətə sistemli yanaşma təsəvvürləri qədim

olsa da, bu barədə bitkin təlimlər ilk dəfə **XIX əsrin** fəlsəfi fikrində yaranmışdır. Onun əsasları H.Spenser, K.Marks və başqa mütəfəkkirlər tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu təsəvvürlərə görə sistem kimi götürülən cəmiyyətin elementlərini sosial subyektlər, münasibətlər və institutlar təşkil edir. Cəmiyyət sistemini təşkil edən elementlər və yarım sistemlər keyfiyyətə rəngarəngdir və çoxpilləli xarakter daşıyır.

Yada salaq:

Elit – kübar, Cəmiyyətin sosial strukturunda idarəçilik funksiyalarını yerinə yetirən, elmin və mədəniyyətin inkişafını təmin edən ən yuxarı təbəqə.

Feodalizm – torpaq mülkiyyəti, *feodal* – mülkiyyətin sahibi

Kapitalizm – istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyətə və maddəli əməkdən istifadəyə əsaslanır.

Mövzu 6. İdarəetmə və texnologiyalara yiyələnmək mədəniyyəti.

Liderlik mədəniyyəti

Öyrənməliyi:

- ✓ **İdarəetmə və texnologiyalara yiyələnmək mədəniyyəti;**
- ✓ **Elmi idarəetmənin əsas prinsipləri;**
- ✓ **Təşkilat mədəniyyəti;**
- ✓ **Təşkilat mədəniyyətinin tipləri;**
- ✓ **Liderlik mədəniyyəti;**
- ✓ **Liderlik idarəetmə üsubu;**
- ✓ **Liderlik mədəniyyətinin funksiyaları.**

İdarəetmə mədəniyyəti - Məlum olduğu kimi, sosial mədəniyyətin mühüm institutlarından biri olan idarəetmə-nizamlamaq, inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək məqsədi ilə müəyyən obyektə təsir edilməsini təmin edir. Belə obyektlər – insan, ailə, kollektiv, cəmiyyət, dövlət ola bilər. İdarəetmə istiqamətlərin müəyyən edilməsini, proqramlar və layihələrin işlənilib hazırlanmasını, qərarların qəbul edilməsi və yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. İdarəetmə mədəniyyəti – rifahın yüksəldilməsi, insanın, cəmiyyətin, dövlətin və dünya birliyinin təhlükəsiz inkişafına nail olunması, ictimai və beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi, insanların mənafelərinin uyğunlaşdırılmasını həyata keçirən xüsusi rəhbər fəaliyyətdir. O qoyulmuş məqsədlərə nail olunması və idarə edilən obyektin inkişafında effektivliyin əldə edilməsi üçün lazım olan, düzgün siyasi, iqtisadi və ya sosial qərarların qəbul edilməsinə imkan verən dərin peşəkar bilikləri, bacarıqları, hüquqi savadı, siyasi və mənəvi məsuliyyəti nəzərdə tutur. Dövlət idarəçiliyi mədəniyyəti siyasətçilər və məmurların universal elmi biliklərə, idarəetmə texnologiyalarına, təcrübəyə, nizam-intizama və hüquq qaydalarına, müstəqilliyə, siyasi və mənəvi məsuliyyətə, möhkəm iradəyə, dürüstlüyə və yüksək peşəkar etikaya sahib olmaları ilə şərtlənmişdir. Onun ən mühüm göstəricisi düzgün qərarların qəbul edilməsini təmin etmə bacarığıdır.

Elmi idarəetmənin əsas prinsipləri - idarəetmə mədəniyyəti idarəetmə strategiyası, texnologiyası, etikası, sosiologiyası və estetikası daxil olmaqla, idarəetmə fəaliyyətinin elmi əsaslarını nəzərdə tutur.

1. Strategiya - dövlətin və ya təşkilatın fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması üçün bütün resursların kulturoloji təhlili sistemidir.

2. Texnologiya - effektiv idarəetmə və ya istehsalat fəaliyyəti üçün insani, maddi və informasiya resurslarından düzgün elmi istifadədir.

3. Etika (psixologiya) - insanlarla işləmək bacarığıdır. İşçilərin xarakteri, intellektual, mənəvi və digər xüsusiyyətlərinin öyrənilib, işin

effektiv təşkili məqsədi ilə onların maraq və mədəniyyətlərinin harmonizasiyasıdır.

4. Sosiologiya - müxtəlif insan qrupları və təşkilatları arasındakı maraq və münasibətlərin xarakterinə nəzarət, onlarla fəal qarşılıqlı təsir, eləcə də dövlət və təşkilatın missiyasının daha effektiv həyata keçirilməsi məqsədi ilə KİV (kütləvi informasiya vasitələri) ilə əlaqədədir.

5. Estetika (dizayn) - istehsal edilən məhsulların təşkilatın məqsəd və xarakterinə uyğun xarici görünüş və estetik formasının sosial-mədəni layihələndirilməsidir. Dizayn təşkilatın cəmiyyətdə fəaliyyətinə, formalaşmasına yardım edir.

Təşkilat mədəniyyəti - Təşkilatın mədəni səviyyəsi, kollektivin etika və peşəkarlığı da daxil olmaqla, onun effektivliyini nəzərdə tutur. Bu və ya digər təşkilatın mədəniyyəti onun xarakteri, psixologiyası, rəhbər və işçilərin davranış motivləri, ideya, əqidə, ənənə, aura və iş metodunda əks olunur. Təşkilatın mədəniyyət keyfiyyəti insanların sosial mənşəyi, dəyərlər sistemi, fəlsəfəsi və həyat fəaliyyəti texnologiyalarından daha çox asılıdır.

Təşkilat mədəniyyətinin 4 tipi vardır: hakimiyyət mədəniyyəti – liderin xüsusi rolu, onun şəxsi keyfiyyətləri və qabiliyyətləri ilə bağlıdır. 2. Rol mədəniyyəti – burada hakimiyyət mənbəyi vasitələr və liderin şəxsi keyfiyyətləri deyil, əsas tutduğu mövqedir. 3. Vəzifə mədəniyyəti – hakimiyyət elmi biliklərə, praktik vərdislərə, informasiyaya və uyğun iş təcrübəsinə malik lider. 4. Şəxsiyyət mədəniyyəti – başlıca olaraq, yaradıcı fəaliyyətlə bağlı müəyyən missiyaları yerinə yetirən insanların birləşməsini xarakterizə edir.

Liderlik mədəniyyəti - əməkdaşların ümumi və fərdi tələbatları və maraqlarının təmin edilməsi şərti ilə liderin öz biliyi, bacarığı, siyasi savadı ilə kollektiv qarşısında duran vəzifələri həll etmə bacarığıdır. İdarəçilərin özünü təkmilləşdirməsini, bilikləri və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirməsini tələb edir. Liderlik mədəniyyəti əsasən milli, beynəlxalq, iqtisadi, ailə idarəçiliyi və şəxsiyyətin özünüidarəsində tətbiq edilən universal idarəetmə modelidir. Lider – bərabər insanlar arasında birincidir. Vəzifəsində və sosial mövqeyində deyil, şəxsi keyfiyyətlərində, intellektual və etik mədəniyyətində, elmi bilikləri, təcrübəsi, iradəsi, insaniyyətində üstünlüyə malik olan mədəniyyətli insandır. İstənilən halda lider, həm peşəkarlıq, həm də insani keyfiyyətləri sayəsində hörmət qazanmalıdır. Həmçinin, lider təşkilatın əməkdaşlarının ümumi vəzifəsinin yerinə yetirilməsini, kollektiv işi, işçilərin qarşılıqlı hörmətini istiqamətləndirməyi bacarmalıdır. Onların inkişafına yardım etməlidir. Yüksək idarəetmə mədəniyyətinə malik lider öz işini yaxşı bilməli və dediyi sözlərin həqiqiliyinə inanmalıdır. Kollektiv

əməkdaşlarının enerji və istedadlarından düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır. İnsan psixologiyasını yaxşı dərk etməlidir. Kollektiv qarşısında duran problemlərin həlli üçün o, elmi və praktiki yanaşmanı özündə bacarıqla birləşdirməlidir. Lider başqalarından daha uzağı görmək qabiliyyətinə malik olmalıdır, insanları yaxşı ayırd etməli və ədalətli qərar verməlidir. Düzgün dərk etmə - düzgün fəaliyyətin açarıdır. Liderin düzgün, məhsuldar təfəkkürü onun doğru əməllərini və qərarlarını formalaşdırır ki, bunun ardınca konkret nəticələr gəlir. O, həm də qəlbini qoyan insanları möhkəm bir komandada birləşdirməyi bacarmalıdır. Yaxşı lider iş prosesində yaranan gözlənilməz çətinliklərin aradan qaldırılması üçün lazım olan dözümlü və təmkinə də malik olmalıdır. O, qızıl orta həddi saxlamalı, ifrata varmamalı, əməkdaşlara qarşı münasibətdə ədalətli, dürüst, alicənab olmalıdır.

Liderlərin aşağıdakı təsnifatı vardır:

- ruhlandırıcı lider;
- universal lider;
- situasiyaya görə lider;
- işgüzar lider.

Liderlərin fərqi:

- formal lider – o, situasiyaya tutduğu vəzifəyə görə təsir edir;
- qeyri-formal lider – o, situasiyaya qabiliyyətinə, məlumatlılığına və ya hansısa xüsusiyyətinə görə təsir edir.

Yada salmaq:

Prioritet – hər hansı fəaliyyət həyata keçirilməsində vaxt etibarı ilə birincilik. Müəyyən bir sahədə üstünlük

Rifah – *firavan, xoş güzəran*

Stereotip – möhkəm, davamlı, daimi olan, dəyişməz qalan

İfrat – həddi aşmamaq

Mövzu 7. Kulturologiya və modelləşdirmə

Öyrənməliyi:

- ✓ **Kulturologiya və modelləşdirmə;**
- ✓ **Model anlayışı;**
- ✓ **Modelləşdirmənin metodları.**

Model latın sözü olub, mənası ölçü, nümunə, hədd kimi qəbul olunurdu. Hər hansı bir əşyanı düzəltmək üçün ona oxşayan digər bir əşya nümunə kimi götürülürdü. Həmin nümunə model rolunu oynayırdı. İbtidai insan ağır təbii şəraitdə qaya üzərində ov səhnəsini təsvir edirdisə sözsüz ki, bunu incəsənət xatirinə etmirdi. Sanki, o səbəbdən edirdi ki, özünə məlum olan təcrübəni gələcək nəsillərlə bölüşsün. Modelləşdirmə metodunun tətbiq olunmağa başlaması XIX əsrin 50-60-cı illərinə təsadüf edir. Bu sahədə əsaslı tədqiqat əsərləri yazan Nyuton, Bertran olmuşdular. Model anlayışına iki tərəfdən yanaşırlar. Birincisi, model deyəndə tədqiqat obyektinin bu və ya digər tərəfləri nəzərdə tutulur. İkincisi, bəzən yaxşı öyrənilmiş hadisə, yaxud obyekt model olaraq istifadə olunur. Tədqiqatın məqsədlərindən asılı olaraq müxtəlif modellər istifadə oluna bilər. Modelin qurulmasından ötrü fizikanın ümumi qanunlarından, kütlənin saxlanması qanunundan istifadə etmək lazımdır. Adi bir təhsil müəssisəsini idarə etməyi modelləşdirən direktor, müəllimlərin onun haqqında necə düşünməsindən, həm də tələbələrin müəllimlər haqqında nə düşünməsindən asılı olur. Modelləşdirmənin qurulması iki cür - maddi və mənəvi olur. Maddi modelləşdirmə insanın real əməyinin nəticəsində yaranır və obyektiv həyatda mövcud olur. Mənəvi modelləşdirmə isə, insanın ideyalarında baş verir və maddiyyətə çevrilmənin modeli kimi çıxış edir. Adi bir tikintinin layihəsi əvvəlcə arxitektorun ideyalarında formalaşır, sonra ideyalar rəsmə köçürülərək maketi qurulur, maketi isə digərlərindən fərqli olaraq hər tərəfdən görmək mümkündür.

Modelləşdirmənin müxtəlif metodlarında motivasiyadan istifadə olunur. Əgər metodların işlənməsində müxtəliflik müəyyən nəticə verməyə qadir deyilsə, deməli yeni daxil olunmuş keyfiyyətlər lazımsızdır və onlar ləğv olunur. Əsl motivasiya fransızların dediyi kimi əgər “gənclik bilsəydi, qocalıq isə bacarsaydı onda motivasiyaya ehtiyac qalmazdı”. Çünki insan yaşa dolduqca yaradıcılıq imkanları azalır. Adətən obrazı yaradan zaman o ideallaşdırılır, bu isə öz növbəsində obyektin özünün itirilməsi ilə nəticələnə bilər. O səbəbdən modelləşdirmənin həyata keçirilməsi üçün müəyyən bir nəzəri biliklərə malik olmaq lazımdır ki, inkar və təsdiq təcrübəsi səhvlərdən qorusun.

Model özünəməxsus bir idrak vasitəsidir. Tədqiqatçı onu maraqlandıran obyektə məhz idrakın köməyi ilə öyrənir. “Model” termini insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur. Hətta o dərəcədə çox istifadə olunur ki, modellər “dünyasının” harada qurtardığını müəyyənləşdirmək o qədər də asan olmur. Model və modelləşdirmə anlayışlarının geniş yayılmasına baxmayaraq elmi ədəbiyyatda onların birmənalı izahı yoxdur. Yuxarıda da izah etdiyimiz kimi model sözü (lat.- modulus – ölçü, nümunə) geniş mənada hər hansı obyektin, prosesin, hadisənin əvəzləyicisi kimi istifadə olunan obrazdır. Təsvir, sxem, çertyoj, qrafik, plan, riyazi ifadə və s. başqa sözlə model- real obyektin sadələşdirilmiş oxşarıdır.

Modellərin yaradılmasına və öyrənilməsinə yönələn insan fəaliyyətinə modelləşdirmə deyilir.

Mövzu 8. Mədəniyyətin etnik-milli xüsusiyyətləri

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyətin etnik-milli xüsusiyyətləri;**
- ✓ **Mədəniyyətdə etnos anlayışı;**
- ✓ **Mədəniyyətdə mentalitet anlayışı.**

Mədəniyyətin etnik-milli xüsusiyyətləri – Milli azlıq başqa böyük xalqların ərazisində məskunlaşan etnosun bir hissəsinə deyilir. Çox vaxt milli azlığı etnik azlıq da adlandırırlar. Lakin elə xalqlar da vardır ki, sayca ölkədə az olmasına baxmayaraq titullu etnos kimi dövlət və ölkə onların adı ilə adlandırılır. Məsələn, Qazağıstanda ruslar qazaxlardan çox olmasına baxmayaraq dövlət Qazax dövləti adlanır. Etnik mədəniyyət etnosların yaratdığı mədəniyyətdir. Yerli məhdudluq, sərt lokallaşma, nisbətən məhdud sosial məkanda (qəbilə, icma, etnik qrup) formalaşma – həmin mədəniyyətin əsas cizgiləridir. Orada adət, ənənə, nəsildən-nəslə ötürülmüş vərdişlər hökm sürür. Əgər etnos adamların sosial-mədəni birliyini göstərsə, millət isə adamların ərazi, iqtisadi və linqvistik birliyidir. Onlar sosial struktura və siyasi təşkilata malikdirlər. Milli mədəniyyətin strukturu etnik mədəniyyətdən daha mürəkkəbdir. Etnik mədəniyyətdən fərqli olaraq milli mədəniyyət böyük məkanlarda yaşayan insanları birləşdirir. Burada qan qohumluğu o qədər də vacib deyildir. Milli mədəniyyətin yaranması şəraitində yeni tipli sosial kommunikasiyalar, yazının meydana gəlməsi, ədəbi dil və milli ədəbiyyatın yaranması ilə əlaqədardır. Beləliklə, milli mədəniyyət yazılı mədəniyyətin fundamenti əsasında yaranır. Etnik mədəniyyət yazısız ola bilər. Buna hələ də yazısı olmayan bir sıra etnosların mədəniyyəti dediklərimizə sübutdur. Adətən milli mədəniyyət əsasən yazı abidələri ilə işləyən filologiya tərəfindən öyrənilir. Etnik mədəniyyət ilə yazıya qədər ədəbiyyatı öyrənən etnoqrafiya və antropologiya məşğul olur.

Mədəniyyətdə etnos anlayışı - Məlum olduğu kimi sivilizasiyanı müxtəlif mədəniyyətlər təşkil edir. Bəşəriyyət çoxsaylı xalqlardan ibarətdir. Mədəniyyət daşıyıcısı rolunda şəxsiyyət deyil, etnoslar çıxış edir. Etnos yunanca qəbilə, tayfa, xalq mənasını verir. Bəzən bir xalq bir mədəniyyətdir ifadəsi işlənilir. Etnos qan qohumluğu olan adamların yaratdığı sayca böyük qəbilə, tayfa, xalq və millətləri birləşdirən addır. Xalq – etnik birliklərin başlıca formasıdır. Onun daxilində dili, geyimi, yaşayış forması, ailə quruluşu ilə fərqlənən etnik qruplar xüsusi sürətdə seçilir. Bir etnosun formalaşması üçün müəyyən faktorlar rol oynayır. Etnik yaradıcı faktorlar bunlardır:

1. Qan qohumluğu – ümumi əcdaddan əmələ gəlmə;

2. Sabit nəsillərarası varislik;
3. Ərazi birliyi;
4. Dil birliyi;
5. Tarixi oxşarlıq birliyi;
6. Ümumi mədəniyyət və ənənələr;
7. Ümumi şüur.

Etnosun iki mühüm əlaməti var:

1. Qan qohumluğu olan qrup – bioloji əlamət;
2. Nəsillərarası birlik forması – sosial əlamət.

Müxtəlif səbəblərə görə xalqlar yer küresinin müxtəlif ərazilərinə köç edə bilirlər. Bu proses miqrasiya adlanır. Bir xalqın köç etmə prosesi müxtəlif səbəblərə görə baş verə bilər. Qədim dövlətlərin ərazilərinə səpələnmiş etnos hissələri diasporalar yaradır. “Diaspora” yunanca yayılma sözündən götürülüb. Ümumiyyətlə diaspora bir çox sosial amillər nəticəsində yaranıb.

Mədəniyyətdə mentalitet yanaşma – Fəlsəfi, sosioloji, kulturoloji və s. ədəbiyyatda mentalitet haqqında söhbət tez-tez açılır. Mentalitet latınca ağıl, təfəkkür, düşüncə deməkdir. Əgər şəxsiyyətin mentalitetini nəzərdə tutsaq, o, insanın sosial mühiti, mədəniyyəti, ənənələri əsasında formalaşır və öz növbəsində onlara təsir edir. Bir qrup insanın eyni dövrdə eyni cürə hərəkət etməkdə özünü məcbur hiss edir. İngilis dilində tam qarşılığı “sürü davranış və ya düşüncəsi” olaraq istifadə olunur. Xüsusilə də şərq cəmiyyətlərində bu formalaşmış sistemə tez-tez rast gəlinir. Mentalitet insanların inkişafının qarşısını alan, hətta geriləməyə aparan, onları öz dövrlərinə görə yox, özlərindən qabaq yaşamışların adətləri və şərtləri ilə yaşamağa vadar edən bir məvhumdur. Elmdə bir növ psixoloji xəstəlik kimi də qəbul edilən mentalitetin əslində “sürüdən dala qalma” qorxusu əsasında formalaşdığı müəyyən edilib. Mentalitet ilk canlının yaranmağından bu yana mövcud olmuşdur. Lakin ilk dəfə XIX əsr fransız psixoloqları tərəfindən elmə gətirilmişdir. Fransız filosof və psixoloqu öz əsərində iki tip mentaliteti - məntiqəqədərki və məntiqi mentalitetləri ayırır. Məntiqəqədərki dövr mistikdir. İbtidai insan üçün sehrli, sirli qüvvələr və ruhlar daha vacib idi.

Dünyanın qavrayışı təhtəlşüurun dərinliklərində formalaşır. Mentalıq daha çox kortəbii, yarı dərk olunmuş davranış sxemlərinə əsaslanır. Ümumiyyətlə, mentalıq müxtəlif növə və formalara bölünür. Afrika, Avropa, Asiya, o cümlədən tarixi: antic, orta əsrlər və yeni dövr mentalıqı.

Mövzu 9. Kulturologiya və insan kapitalının inkişafı

Öyrənməliyin:

- ✓ **Kulturologiya və insan kapitalının inkişafı;**
- ✓ **İnsan kapitalı anlayışının mahiyyəti.**

Qloballaşma şəraitində inkişafın vacib amili olan insan kapitalının keyfiyyəti və potensialı cəmiyyətin və dövlətin rifahı üçün başlıca əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalının inkişafına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev böyük əhəmiyyət verir. Ölkə rəhbərliyi dünyanın ən yaxşı ali məktəblərində istedadlı Azərbaycan gənclərinin təhsili hesabına, həmçinin Azərbaycanın milli təhsil sisteminin keyfiyyətini yüksəltmək vasitəsilə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin ciddi hazırlıq proqramını həyata keçirir. XX əsrin ikinci yarısından bu fenomenin əhəmiyyəti dərk edilir. Alimlər və siyasətçilər tərəfindən ona diqqət güclənir. Keçən əsrin ikinci yarısında işlənib hazırlanmış və inkişaf etdirilmiş “insan kapitalı” termini bu gün geniş şərhə və çoxsaylı ölçülərə malikdir. Bu da onu kulturoloji anlayışa çevirir. Məlumdur ki, bu gün dünya insan kapitalının əsas hissəsi inkişaf etmiş ölkələrdə cəmlənmişdir. Bu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, insan kapitalının formalaşması və inkişafı əhalinin mənəvi mədəniyyət və həyat keyfiyyəti səviyyəsinə qoyulan investisiyalardan birbaşa asılıdır. Səmərəli insan kapitalına malik sivil ölkələr üçün fundamental və tətbiqi elmlərin yüksək səviyyəsi, insanın yüksək inkişaf indeksi xarakterikdir.

İnsan kapitalı anlayışının mahiyyəti - İşıqda təcəssüm olunan insan kapitalı – onun bilikləri, bacarıqları, mənəviyyəti və yaradıcı fəaliyyətidir. O hər bir ölkənin başlıca gəlir mənbəyi, milli zənginliyin əsasıdır. İqtisadi inkişafın başlıca resursu olan intellektual mədəniyyətin qabaqlayıcı inkişafı, Dirçəliş Dövründən başlayaraq, qərb ölkələrinin davamlı mədəni ənənəsi olmuşdur. XX əsrin ikinci yarısında insan kapitalı problemləri alim, iqtisadçılar, sosioloqlar, tarixçilər və kulturoloqlar tərəfindən nəzərdən keçirilməyə başlandı. İntellektual mədəniyyətə - elm və təhsilə qoyulan qabaqlayıcı investisiyalar elmi-texniki tərəqqini, yüksək əmək məhsuldarlığı və keyfiyyətini, qərb ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafındakı uğurları təmin etmişdir. İnkişaf məqsədləri: şəxsiyyət və liderlərin professional “istehsalı” və təkmilləşdirilməsini; ailə mədəniyyətinin inkişafını; şəxsiyyət və cəmiyyətin həyat rifahı və keyfiyyətini; insanın, cəmiyyətin və dövlətin davamlı inkişafını təbliğ edir. İnkişaf səviyyələri bunlardır: ailə, şəxsiyyət, kollektiv və cəmiyyət. Əsas mənbələr – təhsil, maarif və tərbiyə; elm və texnologiyalar; ədəbiyyat və incəsənət; siyasət və idarəetmə; hüquq və qanunvericilik; milli təhlükəsizlik və müdafiə; sosial mühit, ənənələr və mədəni irs; iqtisadiyyat və maliyyə; informasiya və mətbuat; din; sahibkarlıq

fəaliyyəti; diplomatik fəaliyyət və beynəlxalq münasibətlər; tibb və ekologiya; fiziki mədəniyyət və idman; turizm və xidmətlər sahəsi; qeyri-hökumət təşkilatları və s. kimi mənəvi və maddi mədəniyyət sahələrini əhatə edir. Mühüm təsir amili motivasiyadır. İnsan kapitalı potensialının qiymətləndirilməsi – insanın bilikləri, bacarıqları, mütəşəkkilliyi, mənəviyyəti, yaradıcı fəaliyyət səviyyəsinin ölçülməsi ilə həyata keçirilir.

Mövzu 10. İşgüzar münasibətlər mədəniyyəti

Öyrənməliyi:

- ✓ İşgüzar münasibətlər mədəniyyəti;
- ✓ İşgüzar münasibətlərdə formal və qeyri-formal amillər;
- ✓ İşgüzar ünsiyyət.

Hər bir kollektiv əmək münasibətlərinin bölgüsü üzrə müəyyən bir qüvvə formalaşdırır. Bu qüvvənin idarə olunmasında işgüzar münasibətlər mədəniyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İşgüzar münasibətlər mədəniyyəti **formal və qeyri-formal amillərə bölünür**. Formal qruplar üçün istehsal tapşırıqları müəyyən proqramlar, tapşırıqlar və qanunvericiliklə qoyulmuş qaydalar əsasında yerinə yetirilir. Qeyri-formal qruplarda hər şey insan münasibətləri ilə müəyyən edilir. Burada dostluq, rəğbət, həmyerlilik münasibətləri, xasiyyətlərin, mədəniyyətlərin, maraqların uyğunluğu, dünyagörüşü, istiqamətləri, avtoritetlərin və qeyri-formal liderlərin tanınması rol oynayır.

İşgüzar münasibətlər hüquqi və etik normalarla tənzimlənir. Bu münasibətlər məsuliyyət mədəniyyətini ön plana çəkir. Müxtəlif fəaliyyət növləri müxtəlif xüsusiyyətə malikdir ki, bu da davranış mədəniyyəti və peşəkar etikada aşkar olunur. Yüksək məhsuldarlıqlı əmək düzgün motivasiyasız mümkün deyil. Motivasiya nəzəriyyəsinin əsas yanaşmalarından biri fərz edir ki, insanın ilkin müsbət keyfiyyətləri və bacarıqları ya ədalətsiz münasibətlər, ya da düzgün olmayan idarəetmə ilə sarsıla bilər. İşgüzar münasibətlər mədəniyyətinin inkişafına və keyfiyyətinə nail olmaq üçün kollektivdə mənəvi-psixoloji mühitin mühüm əhəmiyyəti vardır.

İşgüzar ünsiyyət - Kollektivdə əlverişli mühiti və müvəffəqiyyətli idarəetmənin ən effektiv formalaşdırma amillərindən biri – rəhbərlə tabe olanlar arasındakı münasibətlərin demokratikliyidir. Onun formalarından biri əməkdaşlarla fərdi söhbətləridir. İşgüzar ünsiyyət zamanı işçilər arasında ziddiyyətlər və münaqişələr yaranır. Münaqişələrdə iki əks baxış mövcuddur:

1. Münaqişə yaranmış problemlərin həllini, ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının ən yaxşı üsulu irəliyə doğru hərəkətdir. Bu kollektivin sağlamlaşdırılmasına imkan yaradır;

2. Münaqişə yaradıcı fəallığı iflic edən səbəb sarsıtılarına, stresslərə, kollektivin mənəvi-psixoloji iqliminin pisləşməsinə və onun dağılma təhlükəsinə səbəb olur.

Kollektivdəki mühit əsasən rəhbərin idarəetmə mədəniyyətindən və tabeliyində olanlarla onun qarşılıqlı münasibətlərindən asılıdır. Rəhbərin

idarəetmə üslubu, əsasən avtoritar, demokratik və liberal ola bilər. Avtoritar idarəetmə üslubu inzibati hakimiyyətin reallaşdırılmasına və rəhbərin iradəsinə əsaslanır. O, əməkdaşların nailiyyətlərini obyektiv deyil, subyektiv qiymətləndirir. Avtoritar üslub sovet dövründən irsən keçmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələrin dövlət maraqlarına düzəldilməsi mümkün olmayan bürokratizmdə daha aydın görünür. Bürokratizm başlıca dəyəri vəzifə yüksəlişidir. Əsas motivasiya isə istənilən vasitələrlə öz kreslosunu və insanlara təsirini saxlamaq, öz əhəmiyyətini nümayiş etdirmək, xidməti mövqeyindən maksimal dərəcədə mənfəət əldə etməkdir. Demokratik idarəetmə üslubu mühüm problemlərin müzakirəsi və həlli zamanı kollegiallıqla şərtlənir. Liberal üslub, qazancın, işçilərin öz əməyinin son nəticəsindən asılı olduğu cüzi əmək bölgülü kiçik təşkilatlarda da üstündür. Adətən liberal idarəçilik ciddi liberal islahatlarla nəticələnir. Qeyri-hökumət təşkilatlarının idarəçilik sistemində rolunun artırılması liberal dəyərlərin hakimiyyətə yaxınlaşması ilə nəticələnir.

Yada salmaq:

Avtoritar - xalqın istəyini nəzərə almadan siyasi gücə sahib olan;

Bürokratiya – hakim təbəqə;

Kollegiallıq – ümumi əhəmiyyətli işlərin bir qrup şəxslər tərəfindən ümumi (kollegiya) müzakirəsi və həlli;

Liberal – azad, bərabərdar.

Mövzu 11. Mədəniyyət və dil. Semiotika və işarələr mədəniyyəti

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyət və dil;**
- ✓ **Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi;**
- ✓ **Mədəniyyətin yayılma sistemi;**
- ✓ **Semiotika və işarələr mədəniyyəti;**
- ✓ **Kulturoloji işarə, rəmz və rəqəmlər;**
- ✓ **Semiotikanın mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi.**

Mədəniyyət və dil – ancaq [insanlara](#) aid olan, özündə məzmun və eyni tip səslənmə (yazılış) qaydaları daşıyan şərti [sistem](#)dir. O, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, dünya haqqında təsəvvür yaradan təbii intellektual sistemdir. Hər bir dil ayrılıqda dünya haqqında bilik, dünyanı görmək və anlamaq üçün vasitədir. Dilləri [lingvistika](#) öyrənir. Dildə şərti işarələr [semiotikanın](#) predmetidir. Dilin insan [təfəkkürünə](#) və fəaliyyətinə təsirini [psixolingvistika](#) tədqiq edir. Hazırda [Yer](#) üzündə 7000-ə yaxın dil mövcuddur. Dünyanın yeddi dili dünya dilləri hesab olunur: [ingilis dili](#), [ispan dili](#), [ərəb dili](#), [rus dili](#), [fransız dili](#), [alman dili](#), [portuqal dili](#). Alimlərin fikrinə görə, son 100 il ərzində 3000-dən 6000-ə qədər dili ölüm təhlükəsi gözləyir. Dilin saxlanması üçün həmin dildə ən azı 100 min insan danışmalıdır. (Yer üzündə əhalinin 80%-i 7000 dildən yalnız 80 dil bilir. Qalan dillərdə əhalinin 20%-i danışır. 3,5 min dil əhalinin 0,2%-nə aiddir). Təbii və süni dillər vardır. Süni dilə Esperanto dili aiddir. Esperanto dili müxtəlif xalqlar arasındakı problemi həll etməyi qarşısına məqsəd qoyaraq bu dili yaratmışdır. Lakin hələ də beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi ola bilməmişdir. Altay dil ailəsi, Hind-Avropa dil ailəsi, Avrasiya və s. dil ailələri vardır. Altay dil ailəsinə türk dilləri, tunqus-mancur dilləri aiddir. Hind-Avropa dil ailəsinə german, roman, slavyan, iran, baltik kelt, yunan və s. dillər aiddir.

Mədəniyyətin yayılma sistemi – mədəniyyətin maddi sərvətlərinin yaradılması və onun nəticə olaraq mənəviyə çevrilməsi, yaxud mənəvi sərvətlərin öz inkişafında digər mədəniyyətlərlə əlaqəli dinamikası mədəniyyətin yayılma sistemi haqqında təsəvvürlər yaradır. Mədəniyyətin inkişaf dinamikası müxtəlif mədəniyyətlərdəki ümumilikləri, hətta deyə bilərik ki, daha uyğun və yaxşılıarı sanki katalizator kimi qarışdırır və ötürür. Mədəni-tarixi prosesin dinamikasını öyrənmək üçün mədəniyyət nəzəri və konkret tarixi baxımdan təsdiq edilməlidir. Nəzəri təhlil belə qruplaşır. Mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi və istiqaməti sosial mühitin şərtləri, eyni zamanda cəmiyyətin mövcud imkanları həyata keçirmək, yaxud

reallaşdırmaq üsulları və dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Mədəniyyətin inkişafı avtomatik yox, insanın yaradıcı fəaliyyəti, onun bilik, bacarıq, mütəşəkillik və ruhi səviyyəsi ilə əlaqədar baş verir.

Semiotika və işarələr mədəniyyəti – Semiotika yunan mənşəli söz olub, mənası işarə, əlamət anlamına gəlir. Semiotika məhz təbiət və cəmiyyətdəki işarələr, işarələr sistemi, simvollar haqqında elm olsa da, bu simvollar əslində insani münasibətləri öyrənməyə yönəlmişdi. Elə buna görə də çox zaman bu elmə metodoloji prinsip kimi yanaşılmışdır. Hətta semiotikanı “nəzəriyyənin beynəlxalq dili”, “metodlar metodu” adlandıranlar da olmuşdur. Semiotik strukturlar onunla fərqlənir ki, onlar ikilidir, sanki iki strukturun super vəziyyətidir: bir tərəfdən, ifadə strukturları (səslər, xətlər, rənglər), digər tərəfdən məzmun strukturları (məna). İfadə və məzmun strukturu arasındakı əlaqə semiotik əlaqə adlanır. Bu səbəbdən semiotika təkcə təbii deyil, həm də digər dilləri tədqiq edən elmdir. Bir elm kimi XIX əsrin sonlarında təşəkkülə, XX əsrin əvvəllərində formalaşması haqqında məlumat verilir. Hələ XVII əsrdə Con Lok semiotikanın mənasını anlamış, mahiyyəti işarələr vasitəsi ilə digərlərinə ötürmə mexanizmini hazırlamağa cəhd göstərmişdir. Semiotika elminin banisi isə amerikan filosofu Çarlz Sender Pirs və isveç linqvisti Ferdinand de Sösür hesab olunur. Qorninin “Semiotika nədir?” sualına cavabı maraqlıdır. Alim etiraf edir ki, uzun illər bu sualın cavabını axtaranda gördüm ki, ona cavab vermək o qədər də asan deyilmiş. Anladım ki, heç kəs dəqiqliklə semiotikanın nə olduğunu, nə ilə məşğul olduğunu deyə bilməz. Semiotika filologiya ilə fəlsəfə arasında qərar tutan bir elm sahəsidir. Onun özünün spesifik, tədqiqat obyektinə olmasa da, semiotikanın işarələr və işarələr sistemi vasitəsilə bütün əşyalara, predmetlərə, hadisələrə nəzər salıb onları dəyərləndirmək mümkündür. Ancaq əşyalar və onları simvollaşdıran işarələrin, rəmzlərin hüdudlarını müəyyənləşdirmək o qədər də asan məsələ deyildir.

Semiotikanın mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi - Hələ ilk sivilizasiyalar dövründə insanlar bilik və maariflənməyin əhəmiyyətini başa düşmüş və anlamışlar ki, müəllimlərin müdrikliyi və şagirdlərin ağılı insanların rifahı, inkişafı, onların intellektual və etik təkmilləşməsi yolunda zəruri şərtidir. Qloballaşma dövründə bu həqiqət daha da aktual olmuşdur. İnsan düşüncəsinə azadlıq verib, insan aqlını və iradəsini çərçivəyə salan doqmalardan imtina etmək zəruridir. Bu, cahillik, şər, qaranlıq və köləlikdən işığa, həqiqətə, biliyə, müdrikliyə və xeyirxahlığa gedən yoldur. Elm, müdriklik, xeyirxahlıq və düzgün idarəetmə - həqiqətin, rifahın və sabit inkişafın, sülhün və bəşəriyyətin birliyinin açarıdır. Qədim insanların dünyagörüşünün formalaşmasında əsatir, rənz və işarələrin tarixi rolu

hamıya məlumdur. Simvol – düşüncəyə güclü təsir göstərdiyinə görə, hələ yazıdanqabaqkı bədii informasiya dövründə, insanların davranış normaları və təfəkkür obrazlarını özündə göstərirdi. Bütün həndəsi simvollar özündə dünyanın mifoloji modelini və mütəşəkkil fəza olan kosmosu təcəssüm etdirirdi. Reallığı simvolik dərk etmə incəsənəti müdriklik əlaməti hesab edilirdi. Orta əsrlərdə bir çox Avropa və Asiya mədəniyyətinə daxil olan mifoloji rəmzlərdən ən geniş yayılmışı mifoloji mənbə Tarodur. Taronun mənşəyini Babilistanda, Misirdə, Hindistanda və Çində axtarmışlar. Avropanın Taro ilə tanışlığını ərəblərə və ya qaraçılara aid edirlər. Onlar Avstriyaya 12-ci əsrdə, Rumıniya, Fransa, İtaliya və İngiltərəyə 15-ci əsrlərdə gəlib çıxmışlar.

100-150 min il əvvəl Şərqi Avropanın ekvatorial ərazisində Homo Sapiens növü təşəkkül tapdı. İlk ailələr, uruqlar, boylar, etnoslar yaranır, yaşamaq uğrunda gedən bu mübarizə insanları yeni yaşayış yerləri axtarmağa məcbur edirdi. Yer üzündə insanın böyük yerdəyişmə mərhələsi ona görə maraqlı idi ki, bu köçlərdə dil yarandı, ondan minlərlə ləhcələr və dialektlər şaxələndi, mənəvi və maddi mədəniyyət yarandı. Düşünən insan Dərrakəli insana çevrildi. Biz indi tarixdən əvvəlki keçmişin əsas sübutu sayılan işarələrə və sözə xüsusi diqqət yetiririk. Ən qədim heroqliflərin (qədim Şumer, Çin, Misir) yaranmasının təhlili göstərir ki, işarənin forması dəyişən kimi dərhal onun adı da öz görkəmini dəyişdi. Etnos tarixin səhnəsindən çıxıb bilər, məhv ola bilər, lakin onun sözləri başqa dillərdə qorunub saxlanılır.

Kulturoloji işarə, rəmz və rəqəmlər - Qədim insanların dünyagörüşünün formalaşmasında əsatir, rəmz və işarələrin tarixi rolu hamıya məlumdur. Simvol - varlığı anlamağın daxili müşahidəyə əsaslanan arxaik forması olaraq, real həyatda predmet və qanunların ideallaşdırılmış uyğunluğunun hissi sistemini əks etdirir. Simvollar düşüncəyə güclü təsir göstərdiyinə görə, hələ yazıdanqabaqkı bədii informasiya dövründə, insanların davranış normaları və təfəkkür obrazlarını özündə təsbit edirdi. Bütün həndəsi simvollar özündə dünyanın mifoloji modelini və mütəşəkkil fəza olan kosmosu təcəssüm etdirirdi. Reallığı simvolik dərk etmə incəsənəti müdriklik əlaməti hesab edilirdi. Orta əsrlərdə bir çox Avropa və Asiya mədəniyyətinə daxil olan mifoloji rəmzlərdən ən geniş yayılmışı mifoloji mənbə Tarodur. Taro- kart oyununun fransızca adıdır. 22 kart, arkan, rəmz biliyin və varlığın yeni səviyyəsinə keçidi ifadə etməklə, (Blavatskayanın fikrincə) keçmişin möhtəşəm sirlərinə cavab tapmağa imkan verir. Taronun mənşəyini Babilistanda, Misirdə, Hindistanda və Çində axtarmışlar. Avropanın Taro ilə tanışlığını ərəblərə və ya qaraçılara

aid edirlər. Taro insanın həyat təcrübəsinin 21 mərhələsi (fazası) daxil olmaqla, iki yolunu əhatə edir: şüurlu - “günəş” və təhtəşüur (intuitiv)- “ay”. Dairə - kamillik, sonsuzluq və əbədilik rəmzi olaraq, səmanı ifadə edir; halə müqəddəsliyi təsvir etmək üçün istifadə olunur. Buddizmdə dairə - həyat təkəri, çərxi-fələk, daimi dəyişikliklərin rəmzidir. Orta əsrlərdə Avropada xəritələrdə Yer kürəsi, Nuhunoğlanlarının sayına uyğun olaraq, üç materikə bölünür (Asiya -Sim, Avropa - İafət, Afrika- Xam);

Üçbucaq- bərəkət, nigah.

- Ucu aşağı üçbucaq - ilahənin rəmzi, qadın başlanğıcı, su;
- Ucu yuxarı üçbucaq - fallik rəmz, od, kişi başlanğıcı,üçcəhətlik rəmzi.

Kvadrat- Yer rəmzi, sıxlıq, kamillik, varlığın dünyəvi və maddi aspekti sabitlik, təhlükəsizlik və etibarlılığı ifadə edir.

Sehrli kvadrat- gizli idrakın aşkar edilməsi vasitəsi hesab edilir; kosmik nizam enerjisini ifadə edən rəqəmlərin daxili harmoniyasının və rəqəmlərlə yeddi planetin arxetipik əlaqəsinin nümayişi. Saturn, Yupiter, Mars, Günəş və Veneranın kvadratları təbiət fenomenləri ilə uzlaşan müəyyən riyazi prinsipləri nümayiş etdirir.

Mərkəzində nöqtə olan kvadrat- mason təşkilatı. Yer, kainat, eləcə də kamil insan həyatının rəmzi.

Xaç – varlığın bütün sahələrinə nüfuzu mümkün edən, əsas mərasim və hadisələrin (Qüdsdə) baş verdiyi mərkəz ideyasını aktualaşdırır.

Xaçın növləri. Anx - “həyat və rifah”, qədim Misirdə həyat gücünün rəmzi, Ra, Qora, Osiris və s. allahların əlamətləri. T- şəklində olan ilahi müdrikliyin açarı, dairə - əbədilik rəmzi.

Svastika - qədim şərqdə həyat və işıq, xeyirli taleh və rifah rəmzidir (sanskritdə “xoş” + “güzəran”). Günəşlə bağlı ən qədim işarələrdən olmaqla, “günəş quşu”+ “fəsillərin səcdəgahi”, Günəşin Yer ətrafında hərəkət göstəricisi və ilin dörd mövsümə bölünməsi kimi izah edilir, eləcə də dünyanın dörd tərəfi ideyasını da əxz edir. Bu işarə ikitərəfliliyi ilə fərqlənir. Günəş istiqamətində (soltərəfli) svastika (“addımlayan günəş”, narıncı rənglə təsvir olunur) - uzunömürlülük, xoşbəxtlik, əbədi hərəkət və nikbinlik rəmzidir. Aqni allahın hind-ari rəmzi ilə eyniləşdirilir (Aqni kahinləri doğan günəşə sitayiş edərək, onu sağ əlin qaldırılması ilə salamlayırdılar); “Buddanın ürəyi”, “xeyirxahlıq” işarəsi. Ay (sağtərəfli) svastika (ağ rənglə təsvir edilir) materiya üzərində hakimlik və enerjinin idarə edilməsi işarəsi kimi mənimsənilir. Tibetin qara bon təriqətlərində güc və təcavüz rəmzidir. Hitler Almaniyasında qəbul edilmiş antisemit işarəsi hesab edilir. Svastika həm Asiyada, həm də xristianlığaqədərki Avropada geniş yayılmışdır. Ona

Troya qazıntılında, məişət əşyalarında, eləcə də Ellin dəfinələrində rast gəlinmişdir. Svastika, həmçinin ezoterik buddizmin rəmzidir. Çində, Lotos Məktəbində sitayiş edilən bütün səcdəgahların işarəsi kimi istifadə edilirdi. İlk xristianlıqda, o, qammalaşdırılmış xaç kimi məlum olmuş və Genona görə, orta əsrlərin axırlarına qədər xristianlığın əlamətlərindən biri kimi işlənmişdir. Pentaqramma - Solomon ulduzu, qüdrət, ağıl, kamillik və sin-rəmzidir. Magiya, qnostisizm, okkultizm və kabbalada istifadə edilən ən güclü işarə hesab olunur. Şüaların istiqamətindən asılı olaraq, xeyir və ya şəri rəmzləşdirə bilər. Sirli şüalar saçan insanın moson rəmzidir. Düzgün beşbucaqlı (pentaqon) - sağlamlıq, cadugərlərdən qorunma rəmzi, misir allahı Totun, İsa Məsihin beş yarasının rəmzidir. Heksaqram - David ulduzu, Mikro və makro kosmos, kişi və qadın başlanğıcları arasında ahəng və kosmik vəhdət; xeyirxahlıq nümunəsi, israfçılıq və çatışmazlıq arasında ortaq, xeyirin şərə qarşı qoyulması; odla suyun birləşməsi, ruhun materiya üzərində qələbəsi, Adəm Kadmonun rəmzi.

Rəqəmlər - Yeddi növ səadət bəxş edən 7 yapon allahı: • Uzun ömür

- ✓ Maddi rifah;
- ✓ Düzlük;
- ✓ Həyatdan məmnunluq;
- ✓ Müdriklik;
- ✓ Qüvvət;

Həmçinin məlumdur:

- ✓ Planetlərin yeddi mənası;
- ✓ Zikkuratın yeddi mərtəbəsi (Mesopatomiya məbədləri), ruhi kamilliyə yüksəlişin rəmzi;
- ✓ Nuh gəmisinin yeddi cütü;
- ✓ İohannın yeddi möhürü;
- ✓ Yeddi cəbrayıl;
- ✓ axirət heyvanının yeddi başı;
- ✓ qəzəbin yeddi badəsi.

Səkkizguşəli ulduz: dünyəvi xeyirxahlıq, rifah və yeni həyatın əbədilik rəmzi; cənnət simvolu. Allahın astroloji rəmzi kimi, dünya mədəniyyəti tarixində ilk dəfə Şumerdə yaranmışdır. Burada məhəbbət, məhsuldarlıq, ölkənin mühafizə və rifah ilahəsi olan İnanna bu kulturoloji simvolla təsvir edilirdi. Misirdə Sirius "Sotis" adlanırdı. Ona ulduzların şahı, xoşbəxt ailə və analıq rəmzi, uzaq səfərlərdə yol göstərən ulduz kimi ehtiram edilirdi. Onu "ulduzların anası", dünyanın hakimi, ilin fəsillərinin yaradıcısı adlandırırdılar. Sirius - külək, su və məhsuldarlıq ilahəsi olan İzidanın ulduzu idi. Buna görə də simasını dəyişərək, gah quşa, gah da əqrəbə çevrilən İzida möhtəşəm

qüdrət, mərhəmət və rəhmdillik rəmzi hesab olunurdu. Misirdə ilin əvvəlini 17 iyul tarixində, səmada Sirius görünəndən sonra təbiətin canlanması, Nil çayının qabardığı zaman qeyd edirdilər. London universitetinin professoru Meri Boysun rekonstruksiyasına görə, Zərdüşt kahinləri dünyanın yaranmasının dualistik təsvirini tərtib edərkən, düşünürdülər ki, allahlar dünyanı 7 mərhələdə yaratmışlar - səma, su, torpaq, bitkilər, heyvanlar, insan, od. Olumlu, ölümlü yeddiqat yaranışın arxasında baş verən xeyir-şər mübarizəsi xeyirin qələbəsi ilə başa çatmalıdır. Yüksək mənəviyyətli bu fəlsəfinin əsas prinsiplərindəki varislik dünya monoteist dinlərində - iudaizm, xristianlıq və islamda da müşahidə edilir. Sonralar səkkizguşəli ulduzun bədii təcəssümü İntibah dövrü italyan rəssamı Andrea Montenyanın "Cadugərlərin sitayışı" əsərində öz əksini tapmışdır. Sonralar isə bu ulduz, bizans ənənələrinə uyğun olaraq, Müqəddəs Məryəmin Smolensk və Vladimir ikonalarında təsvir edilmişdir.

Rəqəmin rəmzi mənası pifaqor və islam ənənələrinin əsasını təşkil edir. Rəqəmin rəmzi mənası müqəddəs ədəbiyyat və incəsənətdə istifadə olunur.

- Pifaqorçulara görə, rəqəmlər insani və kosmik nizamın ahəngini əks etdirir: tək rəqəmlər - kişi, işıqlı, xeyirxah; cüt rəqəmlər isə - qadın, tünd, qəzəb prinsiplərini ifadə edir.

- İslam ənənələri rəqəm incəsənətində bütün elmlərin kökünü, müdrikliyin əsasını, biliyin mənbəyini, mahiyyətlərin dayaqını görür. Dünya mədəniyyətində rəqəmlərin tək və cüt (in, yan) bölgüsünün dual mifoloji təsnifatı universal əhəmiyyətə malikdir. Kainatın əsas koordinatlarını təsvir edən müqəddəs rəqəmlər:

0 - Sıfır - hər şeyin yaranması prinsipi ilə, əbədi və ilkin boşluq rəmzi; heç bir xassəsi, hüdudu və həcmi olmayan rəqəm. Xaos və ya Hədsizlik (yunan), "olum-suzluq".

1+2=3 - kainatın təbəqələri - səma, torpaq, cəhənnəm və onunla bağlı müqəddəslər (qədim hind Trimurtisi, qədim iran Traetaonusu, slavyan Triqlavası).

4 - Dörd - Yunqa görə bu, insan ağılı, qavrayışı, bütövlüyü inkişafının arxetipidir. Özündə: 1 - Allah; 2 - Kainata müxalif; 3 - ruhun universal rəmzi; 4 - materiya, zaman, məkan (ilin 4 fəslü, dünyanın dörd tərəfi və s.) simvollarını birləşdirir. Moson təşkilatının rəmzidir.

5 - Beş - dünyanın dörd tərəfinin mifləşdirilmiş qoruyucusu (lokapal) və kainatın mərkəzi beş rəqəmini verir. Bu rəqəm də Çin mifologiyasında 5 əsas ünsürü xarakterizə edir.

7 - yeddi - kainatın yeddi əsas koordinatının cəmi (4+3) - kosmik vəhdətin mücəssəməsi:

➤ zaman - həftənin 7 günü

Ulduzlara aid olan:

➤ 7 planet;

➤ 7 kərşvər - qədim iranlıların təsəvvüründə dünyanın bölündüyü əyalətlər;

➤ Zərdüştlükdə dünyanın yaradılmasının 7 mərhələsi

8 - səkkiz:

➤ yeni, əbədi həyat, cənnət; sonsuzluq;

➤ kainatın istiqamətlərinin universal rəqəmi.

9 - doqquz - allahların qədim misirdəki enneadası, məleykəliyin 9 mərhələsi və s.

12 ay, bürc işarələri, əhdi-ətiq (qədim) İsrail hissələri, 12 imam, və s.

13 -On üç - "Şeytan düyünü". Babilistanda, Çində, Yaxın Şərqdə və s. ölkələrdə 13 rəqəminə astroloji şərh baxımından xoşagəlməz münasibət bəslənirdi. Xristian ənənəsində bu rəqəmin əlverişli olmaması Sonuncu Axşam 13 nəfərdən birinin İsa Məsihə xəyanət etməsi ilə əlaqələndirilir. Avropada sehri kvadratla əlaqədar olan iblis rəqəmi kimi mənimsənilir.

Yada salaq:

Doqma - Bütün dövrlər və tarixi şərait üçün dəyişməz bir həqiqət kimi qəbul edilən hökm;

Dual – ikiqat, iki tərəfli.

Mövzu 12. Mədəniyyət, elmi bilik və dini etiqad

Öyrənməliyi:

- ✓ **Dinin meydana gəlməsi və mərhələləri;**
- ✓ **Elm və dinin qarşılıqlı əlaqəsi.**

Din dünya gerçəkliyini dərk etməyə aparan yoldur. Dinin yolu böyük, cığırları çoxdur. Dünya əhalisi müxtəlif dinlərə etiqad edir. Bu dinlərin bəzilərinin öz peyğəmbəri, öz ənənələri, müqəddəs kitabları var. Dinlər yalnız bir ölkə, bir xalqın yaşadığı ərazidə deyil, müxtəlif ölkələrdə yayılmışdır. [Azərbaycan](#) demokratik ölkədir. Ölkəmizdə İslam dini ilə yanaşı, müxtəlif dinlərə etiqad edən insanlar da yaşayırlar. Qədim İpək yolunun üzərində yerləşən və Şərqlə Qərb arasında körpü rolunu oynayan Azərbaycan torpağı tarix boyu müxtəlif dinlərin qovuşduğu bir məkan olmuşdur. Belə bir şəraitin mövcud olmasında Azərbaycanın tarixi inkişafı, coğrafi mövqeyi, əhalisinin tərkibi və s. səbəblər böyük rol oynamışdır. Azərbaycanda tarixən şamanlıq, zərdüştlük kimi çoxallahlı dinlərlə yanaşı, islam, xristianlıq və yəhudilik kimi təkallahlı dinlər də olmuşdur. Azərbaycanda dini dözümlülüyün tərbiyə edilməsində islamın böyük rolu olmuşdur. Din Allah tərəfindən insanları dünya və axirət səadətinə qovuşduran ilahi inanc sistemidir. Din dedikdə mənbəyi Yaradana dayanan inanc sistemi nəzərdə tutulur. Dinləri səmavi və qeyri-səmavi olmaqla iki qrupa ayırırlar. Səmavi dinlər, adından bəlli olduğu kimi, Allah tərəfindən mələklər vasitəsilə peyğəmbərlərə göndərilən vəhy mənbəyidir. Bunlara haqq dinlər də deyilir. Bir sözlə, xristianlıq, yəhudilik və İslam dini haqq dinləridir. İslam dininə görə ilk insan [Həzrəti Adəm](#) (ə.s.) eyni zamanda ilk peyğəmbərdir. Hz. Adəmdən(ə.s.) Hz. Məhəmməd (s.ə.s.) peyğəmbərə qədər bütün peyğəmbərlər insanlara Allahın birliyini və ona necə ibadət ediləcəyini təbliğ etmişlər. Mənbələrə görə, səmavi dinlərdən yəhudilik Hz. Musa (ə.s.), xristianlıq Hz. İsa (ə.s.), müsəlmanlıq isə Hz.Məhəmməd (s.ə.s.) tərəfindən insanlara çatdırılmışdır. Hazırda dünya əhalisinin təqribən 1,2 milyardı islam dininə etiqad edir, islam dini səmavi dinlərin sonuncusu hesab olunur və Allah tərəfindən göndərilən peyğəmbərləri və kitabları təsdiq edir, islam sülh, barışıq, bərabərlik və yardımlaşma dinidir.

Qeyri-səmavi dinlər isə Allah tərəfindən göndərilməyib, insanlar arasında təşəkkül tapan dinlərdir. Bunlara misal olaraq, buddizm, zərdüştlük və şintoizmi göstərmək olar. Müasir dövrdə Yaponiya, Çin, Hindistan, Tailand buddizmin yayıldığı ölkələr sayılır. Zərdüştlük bir vaxtlar Azərbaycan, İran, Orta Asiya və Hindistanda geniş yayılmış bir din olmuşdur. Şintoizm köklü yapon dinidir və bu günədək beləcə qalmaqdadır.

Dünyada təxminən 124 dindən çox din var. Amma ən məşhur dinlər bunlardır:

- ✓ [İslam](#)
- ✓ [Xristianlıq](#)
- ✓ [İudaizm](#)
- ✓ [Atəşpərəstlik](#)
- ✓ [Şamanizm](#)
- ✓ [Bəhai dini](#)
- ✓ [Buddizm](#)
- ✓ [Hinduizm](#)
- ✓ [Çaynizm](#)
- ✓ [Şintoizm](#)
- ✓ [Sunda Vivitan](#)
- ✓ [Ateizm](#)

Elm və dinin qarşılıqlı əlaqəsi - Dinlə doğru elm bir həqiqətin iki fərqli üzü kimidir. Din insanı doğru yollarda gəzdirir və əbədi xoşbəxtliyə doğru aparır. Məqsədi və hədəfi müəyyən olan elm isə bir məşəl kimi bu yollarda onun önünü işıqlandırır.

Allah-Təala insan, varlıq və Yaradan haqqında doğru məlumat vermək üçün peyğəmbərlər göndərmişdir. Fövqəladə və xüsusi fitrətə sahib olan bu müstəsna insanların Allahla xüsusi münasibətləri vardır. Varlığın pərdə önü, pərdə arxası (görünən və görünməyən aləmlər) mənə və mahiyyəti ilə bağlı ən doğru şərhləri və açıqlamaları onlar vermişlər.

Bəli, bu gün müasir elmlərin irəli sürdüyü nə qədər məlumatlar var ki, onları hələ çox əvvəllər xülasə şəklində peyğəmbərlər vəhyə əsaslanıb, batini elm ilə ortaya qoymuşlar. Bu gün müasir laboratoriyalar və inkişaf etmiş texnologiyalarla işləyən araşdırma mərkəzləri peyğəmbərlərin irəli sürdüyü həqiqətləri necə izah etməsindən asılı olmayaraq, milyonlarla insan hər şeyi onların xəbər və şərhləri çərçivəsində qiymətləndirir, xüsusilə, insan-kainat-Allah mövzusunda qeydsiz-şərtsiz onların dediklərini qəbul edir və arxasınca gedir.

İslam dini və elm

İslam dini Quran və səhih hədislər ilə elmlərə üfüq açmış, möminləri bu üfüqlərdə qanad açmağa təşviq etmişdir. Peyğəmbərlər dini-mənəvi sahədə olduğu kimi, maddi sahədə də inkişaf yollarına qədəm basan rəhbərlərdir. Mədəniyyət möcüzələrini Cənabi-Allah ilk dəfə onların əli ilə bəşərə hədiyyə etmişdir. Hz. Nuhun (ə.s.) bir möcüzəsi olan gəmi, Hz. Yusifin (ə.s.) bir möcüzəsi olan saat kimi.

Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərin möcüzələri vasitəsilə elmin son nailiyyətlərinə işarələr edilmişdir. Məsələn: “Bəqərə” surəsində keçdiyi kimi, Hz. Musa (ə.s.) dövründə ölmüş bir insan müvəqqəti dirildilmişdir. Deməli, tibb elə bir səviyyəyə qədər inkişaf edə biləcək ki, ölümə belə müvəqqəti həyat donu geydirmək imkanı olacaq. Peyğəmbərimiz (sallallahu əleyhi və səlləm) də bir çox hədislərində elmin son nailiyyətlərinə işarələr etmişdir. Allah Rəsulu təqarübü-zaman (vaxtın sürətli keçməsi) dövrünün yaşanacağını bildirmişdir. Qarşıya qoyulan məqsədlə onu həyata keçirmə arasında olan vaxtın çox daralacağını, məsafələrin qısalacağını, hədəfə daha tez çatılacağını bildirib elmin sürətlə inkişafını bəyan etmişdir. Xüsusilə, rabitə və telekommunikasiya sahəsində güclü inkişafın olacağını əsrlər əvvəl xəbər vermişdir. Bunlardan başqa, Quranda və bir çox hədislərdə müasir dövrdə olmasa da, müxtəlif elm sahələrinin gələcəkdə olacaq inkişafına və onun son nailiyyətlərinə işarələr edilmişdir. Çünki əsrlər Onu təsdiq edir və dedikləri bir-bir üzə çıxır. Elm maddi aləmin, həyatın və xüsusilə, insanın necə var olduğunu araşdırır. Kainatda cərəyan edən ilahi qanunları tapıb üzə çıxarır. Bu qanunlar bəşəriyyətin elmi, texniki sahədə daha da inkişafına səbəb olur. Din isə kainatın və maddi aləmin nə üçün yaradıldığını və Yaradanın kim olduğunu bildirir. Xüsusilə, insanın məxluqlar arasında xüsusi mövqeyini, yaradılış qayəsini və bu dünyadakı vəzifəsinin mahiyyətini müəyyən edir. Bu da o deməkdir ki, “elm” və “din” varlıq aləminin sirr və müəmma qutularını açan iki fərqli açardır. Biri məxluqatın yaradılış şəklini, maddi mahiyyətini izah edir, digəri də yaradılış səbəbini və qayəsini açıqlayır. Deməli, elmlə din bir-birinə zidd sahə deyil, əksinə, onlar bir-birini tamamlayır. Bundan başqa, din daxili mənbələrinə əsaslanıb yaradılışın başlanğıcı, ölümdən sonrakı həyat kimi elmin izah edə bilməyəcəyi məsələlər haqqında yol göstərən haqq bələdçidir. Elmin inkişafı ilə dinin zəifləyəcəyini zənn edənlər, hesab edirik ki, böyük səhvə yol verirlər. Elmin atdığı hər yeni addım, hər yeni görüş düşünən bəşər övladını dini dəyərlərə daha da yaxınlaşdırmış və Allahın böyüklüyünü bir az da yaxından göstərmişdir.

Mövzu 13. Gender mədəniyyəti. Ailə mədəniyyəti. Mədəniyyət siyasəti

- ✓ **Gender mədəniyyəti;**
- ✓ **Gender nəzəriyyəsi və Gender siyasəti;**
- ✓ **Ailə mədəniyyəti;**
- ✓ **Ailənin formaları;**
- ✓ **Mədəniyyət siyasəti.**

Gender mədəniyyətinin inkişafı hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyətlərin mədəni inkişafının strateji istiqamətlərindən biridir. Gender mədəniyyəti kişi ilə qadın arasında şəxsiyyətlərarası münasibətləri, ailə və ictimai institutların qarşılıqlı təsirini səciyyələndirən sosial münasibətlərin inkişafda olan sistemidir. Gender sosial-mədəni anlayış olmaqla yanaşı, şəxsiyyət və cəmiyyətin yüksək etik mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. O, kişi və qadın arasındakı bioloji fərqlərlə yanaşı, mental, emosional, təfəkkür və davranış fərqləri, həyatda onların sosial rollarının bölünməsi haqqında təsəvvür yaradır. Əgər genderin bioloji göstəriciləri cinslə əlaqədarsa, sosial-mədəni göstəricilər insanların mədəniyyəti, tərbiyəsi, xarakteri, psixologiyası, sosial mühiti, maraqları və peşəsi ilə bağlıdır. Gender bu və digər xalqın milli-mədəni dəyərlər sistemi ilə şərtlənən kişi-qadın münasibətlərinin şəxsi və ictimai səviyyədə sosial-mədəni modeli kimi təzahür olunur. Demokratik dövlətdə gender mədəniyyəti dövlət və cəmiyyətin idarə edilməsi, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinin mühüm alətidir. Gender milli və sosial mədəniyyətin inkişafında pozitiv sinergetikanın mühüm vasitələrindən biri kimi, sosial tarazlığın yaranmasına təsir göstərir. Cəmiyyətdə bərabər hüquqi münasibətlər formalaşdırılması, cəmiyyətin rifah və davamlı inkişaf tələblərinə cavab verərək, insanların sosial fəallığını artırır, şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı və özünütəkmilləşdirməsinə şərait yaradır. Cəmiyyətdə kişi və qadının sosial-mədəni rolu və onların qarşılıqlı mədəni münasibətləri, çox zaman, xalqın sosiallaşmasının tarixi sistemi, davranış-düşüncə stereotipləri və mədəni ənənələrlə müəyyən edilir.

Gender nəzəriyyəsi və Gender siyasəti - Gender probleminin həll edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasında bir sıra tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ailə Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması və səmərəli fəaliyyəti nəticəsində ölkədə bir çox gender problemi aradan qalxmaqdadır. Milli Məclis Aparatı rəhbərinin xidmətinin Gender məsələləri sektorunun müdiri Vəfa Əfəndiyeva bildirib ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində, o cümlədən qadınların hüquqlarının

təmin edilməsində, cinsi ayrı-seçkiliyə son qoyulmasında, məişət zorakılığı ilə mübarizədə böyük nailiyyətlərə imza atıb. Belə ki, ölkəmiz 1992-ci ildə “Qadınların siyasi hüquqları haqqında” və 1995-ci ildə isə “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiyaya qoşulub. 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında kişi və qadınlara bərabər hüquq və imkanların təmin edilməsi bu istiqamətdə atılmış ən böyük addımlardan biridir. Kişi və qadınları siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatın digər sahələrində bərabər imkanlarla təmin edən, gender əsaslı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasının vacibliyini özündə əks etdirən “Gender (kişi və qadın) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanun 2006-cı il oktyabrın 10-da Azərbaycan Prezidenti tərəfindən imzalanıb. Bundan başqa, qanunların mövcudluğu konkret məsələlərə (məs., gender bərabərliyi) diqqəti cəlb etməklə yanaşı, digər dəyişikliklər üçün də katalizator rolunu oynaya bilər. Buna görə də bir çox ölkələr gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədi daşıyan qanunlar qəbul edib. 2011-ci ilin may ayında Hər bir sahədə olduğu kimi gender bərabərliyində də dövlətin dəstəyi ilə nailiyyətlər əldə olunub və bu nailiyyətlərin daha da artırılması üçün biz əlimizdən gələni etməliyik”. Gender siyasətinin mühüm vəzifəsi qadınların aşağıdakı sahələr üzrə inkişafına yardım etməkdir.

- Qadınların fəal təhsili və maariflənməsi;
- Qadınların siyasi qanunverici və icra səviyyəsində idarəetmə proseslərinə cəlb edilməsi;
- Qadınlar arasında yoxsulluğun aradan qaldırılması, qadınların məşğulluğunun artırılması;
- Qadınların sağlamlığının mühafizəsi, ana və uşaq ölümünün azaldılması;
- Qızlara yardım üzrə xüsusi proqramların yaradılması;
- Qadınlara qarşı bütün zorakılıq hallarının aradan qaldırılması və s.

Ailə mədəniyyəti – yüksək ruhi mədəniyyətə malik şəxsiyyətin formalaşması və vətəndaş olmasında sosial mühit, məktəb və müəllim, ali məktəb və əmək kollektivi böyük rol oynayır. Lakin bu prosesdə aparıcı rol ailəyə məxsusdur. Ailənin mədəniyyəti anadangəlmə keyfiyyətlərindən, təhsillikdən, tərbiyəlilikdən, onun üzvlərinin məhəbbət, inamı və yaxşılığından formalaşır. Nəsildən-nəsilə insanların sosial təcrübəsi, müxtəlif xalqların və millətlərin nümayəndələrinin ənənələri, ideologiyaları, dini-təsəvvürləri, dəyərləri həyat məktəbinə çevrilirdi. Pifaqor həyatı olimpiya oyunlarındakı böyük və izdihamlı toplantı ilə müqayisə edirdi ki, burada bəziləri şöhrət, digərləri mənfəət, üçüncülər isə öz həyatını daha

şüurlu qurmaq üçün təcrübə axtarır. Çoxlu sayda xarakterləri, adətləri, mədəniyyət və sivilizasiyaları öyrənərək, insan öz şüurunu təkmilləşdirir, həyat yolunu seçirdi. İnsan mədəniyyətinin formalaşdırılması ana bətnindən başlayır və ailədə davam edir. Ailə, tərbiyə və təhsil prosesində uşağın təşəkkülünün baş verdiyi sosial mühitin ilk və həm də ən əsas pilləsidir. Onun gələcək həyatının bünövrəsi məhz burada qoyulur. Ailə müxtəlif yaşlı və cinsli doğma insanların böyük olmayan qrupu, həyat əhəmiyyətli şəxsiyyətlərə baş verdiyi “kiçik kollektiv”dir. Ailə cəmiyyətin və dövlətin ən mühüm sosial dəyəridir. Bu cəmiyyətin gələcək liderləri və vətəndaşlarının formalaşmasının baş verdiyi kiçik və böyük insan dünyasıdır. Nəsildən nəslə ötürülən yazılmamış qanunlar ailədə formalaşır. Ailənin həyat fəaliyyətinin idarə edilməsi mədəniyyətində Con Adairin “üç dairə” modelinin tətbiqi də məqsədəuyğundur. Onu belə şərh etmək olar: vəzifə, ailə və ailənin ayrı-ayrı üzvləri (fərdlər). Ailə inkişafının strateji idarə edilməsi, ailə üzvlərinin ümumi məqsədlə, ideologiyası, ailə üzvlərinin maraqlarını, onların inkişafı və yaradıcı fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq kimi liderlik keyfiyyətləri lazımdır. Ailə həyatının tənzimlənməsinin əsas prinsipləri hüquq deyil, mənəviyyətdir. Ailə başçısı borcludur:

- ✓ Övladlarına yaxşı təhsil verməyə;
- ✓ Ailə üzvlərinin sağlamlığının qorunmasına qayğı göstərməyə;
- ✓ Ailə üzvlərinin ruhi və maddi tələbatlarının maksimum ödənilməsinə yardım etməyə;
- ✓ Ən yaxşı ailə ənənələrinin varisliyini təmin etməyə.

Mədəniyyət siyasəti – XX əsrin 80-90-cü illərində, Azərbaycan sovetlər məkanının tərkibi hissəsi olduğu dövrdə, “yenidənqurma”nın kulminasiya nöqtəsi dövründə mədəniyyət siyasəti aparıcı mövzulardan birinə çevrilmişdir. Həmin mərhələdə Sovet İttifaqının Kommunist Partiyasının “yenidənqurma” rəhbərliyi, Avropadan nümunə götürərək, mədəniyyət siyasətinə maraq göstərirdi. Burada mədəniyyət siyasəti partiyanın mədəni konsepsiyalarının reallaşdırılması kimi dərk olunurdu. Kulturoloqların bir qismi bu zaman radikal təkliflərlə çıxış edirdilər. Onlar göstərilən konsepsiyanın və ondan irəli gələn siyasətin “demokratik cəmiyyət”ə uyğun olmadığını göstərdilər. Eyni zamanda da bildirirdilər ki, mədəniyyət olduqca azad və müstəqil bir hadisə olduğundan hər hansı bir siyasi təzyiqdən sərbəst formada inkişaf etməlidir. Mədəni-siyasi problemlər geniş diapozonda tədqiq edilirdi — mədəniyyət siyasətinin fundamental nəzəri problemlərdən tutmuş onun modellərinin işlənilməsinə qədər. 1985-1991-ci ildə postsovet ölkələrində, o cümlədən də Azərbaycanda da baş verən dəyişikliklər mədəniyyət siyasətinin nəzəri əsaslarının yenidən

işlənilməsini tələb edirdi. Çünki mədəniyyət siyasətinin yeni modeli mədəni dəyərlərin yaradılması, yayılması və mənimsənilməsində avtoritar-partiya idarəetmə metodlarını deyil, məhz ictimai tələbatı ehtiva edir. Göstərilən amillər 90-cı illərin ikinci yarısında mədəniyyət siyasətinin tədqiqində və modelləşdirilməsi sahəsində tədqiqatların aparılmasını şərtləndirdi. 2001-ci ildə Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin işlənilməsini sürətləndirdi. Lakin Azərbaycan milli mədəniyyət siyasəti barədə məruzə hazırlanan zaman bunun üçün nəzəri və konseptual əsasların olmadığı özünü büruzə verdi. Misal üçün, həmin problemlə 1996-cı ildə qarşılaşan Rusiyanın milli məruzəsinin çatışmayan cəhətlərinə Avropa ekspertləri tərəfindən “keçid dövründə olan cəmiyyətdə mədəniyyət siyasətini müəyyən etmək olduqca çətinidir” qeyd olunaraq bəraət qazandırılmışdır. 2000-ci ilin sonunda Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinin mədəniyyət siyasəti şöbəsi “Avropada mədəniyyət siyasəti: əsas faktların xülasəsi və tendensiyalar” adlı birgə layihəni başa çatdırdı. Həmin ilin sonunda Strastburqda Avropa Şurasının mədəniyyət üzrə komitəsinin xüsusi iclasında üç cənubi Qafqaz Respublikasının mədəniyyət nazirliklərinin görüşündə bu ölkələrdə yeni mədəniyyət siyasətinə kömək və onu inkişaf etdirmək üçün STAGE (“Support for Transition in the Arts in Greater Europe” – Böyük Avropada incəsənətin keçidində dəstək) regional proqramı təqdim olunmuşdur. Layihənin əsas məqsədi hər üç dövlətə yeni və dinamik mədəniyyət siyasətinin inkişaf etdirilməsi və mədəni mübadilənin gücləndirilməsində yardımın göstərilməsindən ibarət idi. Layihənin əsas prinsipləri aşağıdakılardır: mədəni özünəməxsusluğun, mədəni çeşidliyinin, yaradıcılığın, eləcə də ölkənin mədəni həyatında bütün təbəqələrin iştirakının dəstəklənməsi. Bu proqramın ən mühüm məsələlərindən biri mədəniyyət siyasəti üzrə milli məruzənin yazılması idi ki, bunda əsas ideyası müxtəlif mədəniyyət sahələrinin tam açılması, mədəniyyət siyasətinin əsas tendensiyalarının aşkar olunması, onun nailiyyətlərinin və çatışmazlıqlarının qiymətləndirilməsindən ibarət idi.

Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti üzrə xülasəsi Bonn mədəniyyət siyasəti və müqayisəli tədqiqatlar institutunun saytında yerləşdirilmişdir. STAGE layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət siyasəti üzrə hazırlanan Milli məruzəsinin ətraflı şərhli Mədəniyyət Nazirliyinin təşəbbüsü ilə 2003-cü ildə dərc olunmuş “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Siyasəti” kitabında ətraflı şərh olunur. Beləliklə, 2001-ci ilin sonlarında Mədəniyyət Nazirliyi yaxın beş ili əhatə edən “Azərbaycan mədəniyyətinin dövlət inkişaf proqramı”nı işləyib

hazırlamışdır. Həmin proqramda Azərbaycanın dövlət mədəniyyət siyasətinin strateji məqsədləri və əsas prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir:

- Mədəni və tarixi irsin mühafizəsi;
- Yaradıcılığın dəstəklənməsi;
- Sahənin hüquqi, elmi, informativ inkişafı;
- Kadr hazırlığı və gənc istedadların dəstəklənməsi;
- Milli kinematoqrafiyanın dirçəlişi və inkişafı;
- Mədəniyyət turizmi infrastrukturunun yaradılması və inkişafı;
- Kitab nəşrinin inkişafı;
- Kitabxana və muzey sistemlərinin köklü sürətdə modernləşdirilməsi.

Avropa Şurasının Cənubi Qafqaz ölkələrində reallaşdırdığı regional STAGE layihəsi yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşmasını dəstəkləməklə yanaşı beynəlxalq əməkdaşlığın təcəssümüdür. Bu gün Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət siyasəti deyildikdə, müxtəlif sosial institutlar tərəfindən işlənən tədbirlər kompleksi nəzərdə tutulur ki, yaradıcı fəaliyyət göstərən subyektin formalaşmasına, yaradıcılıq sahəsində şərtlərin, sərhədlərin və prioritetlərin müəyyənləşdirilməsinə, yaradılan mədəni dəyərlərin seçim prosesinin təşkil olunmasını və onların cəmiyyətin ixtiyarına verilməsini şərtləndirir. Mədəniyyət siyasətinin subyektlərinə aid edilir:

- dövlət orqanları;
- işgüzar strukturlar;
- mədəniyyət xadimləri.

Qeyd olunmalıdır ki, mədəniyyət xadimləri mədəni siyasətində ikili rol oynayırlar – eyni zamanda həm obyekt, həm də mədəniyyətin subyekt kimi çıxış edirlər. Mədəniyyət obyektlərinə isə aiddir:

- qeyd etdiyimiz kimi, mədəniyyət xadimləri;
- mədəniyyət sahəsi;
- mədəni dəyərlərin istehsalçısı və istehlakçısı olan cəmiyyət.

Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən mədəniyyət siyasəti Fransada və keçmiş Sovet İttifaqında yayılan, mədəniyyət siyasətinin “dördüncü” modeli adlandırılan strukturla eynilik təşkil edir.

Mövzu 14. Mədəniyyət və qloballaşma. Multikulturalizm

Öyrənməliyi:

- ✓ **Mədəniyyət və qloballaşma;**
- ✓ **Bəşəriyyətin qlobal problemləri;**
- ✓ **Multikulturalizm;**
- ✓ **Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti.**

Bəşəriyyətin inkişafının müasir mərhələsində qloballaşma onun əsasını müəyyən edir. Bir çoxlarımız fərqiə varmasaq da, qloballaşmanın təsirini və işarələrini hər gün həyatımızda görə bilirik. Qloballaşma beynəlxalq münasibətlərin inkişafında ən mühüm xüsusiyyətdir. Elmi ədəbiyyatda 20-ci əsrin ikinci yarısından sonra dünya miqyasında baş verən prosesləri izah etmək üçün 1967-ci ildə ilk dəfə “qloballaşma” terminindən istifadə edildiği bildirilir. Qlobal sözü latınca qlobus, küre anlamını verir. Müasir anlamda termin kimi isə qloballaşma 1980-ci illərin ortalarında işlənməyə başlamış və intellektual elita tərəfindən qəbul olunmuşdu. Qloballaşma termininin meydana gəlməsi Harvard professoru Teodor Levitin adı ilə bağlıdır. O, “Harvard biznes revyü” jurnalında çap etdiyi “Bazarların qloballaşması” məqaləsində bu terminlə transmilli korporasiyaların istehsal etdiyi ayrı-ayrı məhsulların bir-birinə qovuşması prosesini izah etmişdir. “Qloballaşma” anlayışının akademik status kimi yayılmasında amerikalı sosioloqun xüsusi rolu var. Qloballaşmanı yaradan səbəblər müxtəlifdir. Bu faktorlardan ən başlıcası “Texnologiyaların təsirləri” adlanır. İnformasiya texnologiyalarının inanılmaz sürətdə inkişafı “məsafə” anlayışına mühüm təsir göstərmişdir. Son illərin dəbdə olan ifadəsi ilə desək “dünya kiçilib”. Əslində qloballaşma çox qədim dövrdən başlayaraq nəqliyyatın və rabitənin inkişafı nəticəsində bir-birindən təcrid edilmiş xalqların ünsiyətə girməsindən başlamışdır. Min illərlə müxtəlif ideyalar, incəsənət növləri və mədəniyyətlər müxtəlif xalqlar arasında dünyanın bir yerindən başqa yerinə yayılmışdır. 1945-ci ildə atom bombasının partladılmasından sonra Albert Eynşteyn demi. di ki, dünya XX əsrin sonunda əhəmiyyəti heç də az olmayan informasiya partlayışı ilə üzleşəcək. Təsadüfi deyil ki, bu gün dünyanın ən zəngin insanlarından biri məhz informasiya texnologiyalarını inkişaf etdirmiş Bill Qeytsdir. Qloballaşma prosesi nəticəsində dünya vahid məkana çevrilir və bu məkanda informasiya, məhsul və xidmətlər, kapital, ideyalar və onların daşıyıcıları hərəkət edir.

Bəşəriyyətin qlobal problemləri – müasir dövrdə bəşəriyyətin mövcudluğu üçün ictimai əhəmiyyət kəsb edən və ictimai tərəqqinin ondan asılı olduğu problemlərin cəmi qlobal problemlər adlanır. Qlobal problemlər

bütün dünya ölkələrini əhatə edir, ümumbəşəri, planetar və beynəlxalq xarakter daşıyır. Qlobal problemlərəşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırılır:

1. Siyasi və sosial-iqtisadi xarakterli həlli vacib olan problemlər;
2. Təbii – iqtisadi problemlər;
3. Sosial xarakterli problemlər.

Əksər qlobal problemlər bir-biri ilə əlaqədardır. Ona görə problemlərin eyni vaxtda bütün ölkələr və regionlarda həll edilməsi zəruridir. Bura ilk növbədə sülh və tərksilah, nüvə müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması aiddir. Beynəlxalq terrorizm, ekoloji problemlər, aclıq, yoluxucu xəstəliklərin yayılması qlobal problemlərdəndir. Geridə qalmış ölkələrdə hər il aclıqdan, xəstəlikdən, su çatışmazlığından 30-40 milyon adam ölür. Qlobal vətəndaş cəmiyyətində mədəniyyətin və bəşəriyyətin davamlı inkişafına nail olunması müasir dünyanın aktual strateji problemidir. Bu problemin həlli dünya mədəniyyətinin qurulması, ziddiyyətlərin həlli, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması, sosial həyatın əsası olan ailənin möhkəmləndirilməsi, xalqların daha yaxşı qarşılıqlı anlaşması və yeni yüzillikdə bəşəriyyətin təhlükəsiz inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Qloballaşma dövründə qloballaşan mədəniyyətin kulturoloji təhlilini aparmadan onun əsas funksiyalarını düzgün və hərtərəfli təhlil etmək olmaz. Kulturoloji təhlil mədəniyyətə və cəmiyyətə çoxfunksiyalı sistem kimi nəzərdən keçirir. Yüksək ruhi mədəniyyətin inkişafı və etik qlobal vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasının ən effektiv vasitəsi kulturologiyadır.

Multikulturalizm – çox mədənilik, bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti təyin edən sözdür. Müasir dünya çətin zamanlar yaşayır. İnsanın ağılı, dünya mədəniyyəti və elminin görkəmli nailiyyətləri ilə yanaşı, burada əhalinin artması və təbii ehtiyatlardan azalması, təbii fəlakətlər, xəstəliklər, mədəniyyətlərin və maraqların münaqişəsi ilə əlaqədar mürəkkəb qlobal problemlər müşahidə olunur. Multikulturalizm 1960-cı illərin sonunda Kanadada meydana gəlmişdir. Termin kimi, 1970-ci illərdə ədəbiyyatda əks olunmuşdur. İngilis dilindən tərcümədə çoxlu mədəniyyətlər deməkdir. Çoxmədəniyyətlilik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Müasir dünya ölkələrin əksəriyyətində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər mövcuddur. Bu müxtəlifliklər xalqların etnik-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətlərini xarakterizə etməklə onların dünyagörüşü və fəaliyyətinin əsasını təşkil edir və həyatında müsbət rol oynayır. Multikulturalizm sosial mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyanın modeli kimi də nəzərdən keçirilir. Onsuz humanizm, yüksək fərdi və

beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma mümkün deyil.

Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti – Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyünün dövlət siyasətində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını təşkil edir. Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən müasir dövlət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri də multikulturalizm siyasətidir. 15 may 2014-cü il Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır. Bu siyasətin əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdıxından sonra separatçı qüvvələrə qarşı əməli tədbirlər görmüş, millətlərarası münasibətlər siyasətini demokratik prinsiplər əsasında inkişaf etdirmək istiqamətini əsas götürmüşdür. Ümummilli liderin uğurlarının kökündə məhz azərbaycançılıq ideyası dayanırdı. Həyata keçirilən uğurlu dövlət siyasəti nəticəsində ölkə vətəndaşlarının dini etiqad və vicdan azadlığı təmin olundu, bu sahələ bağlı qanunvericilik aktları beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırıldı. Müsəlman, xristian və yəhudi əhalisi arasında tolerantlıq və dostluq münasibətləri Azərbaycan xalqının humanist ruhi mədəniyyəti üçün hər zaman xarakterik olmuşdur. Çalışmaq lazımdır ki, Azərbaycanın hər bir vətəndaşı multikulturalizm siyasətini əldə rəhbər tutaraq, siyasətin nəcib məqsədləri, proqramları və layihələrin həyata keçirilməsinə dərk edilmiş və məsuliyyətli şəkildə əlindən gələn töhfəni versin. Öz bilikləri və nüfuzu, xoş məramı, intellektual və istehsal nailiyyətləri, bacarığı və hünəri ilə onların həyata keçirilməsinə yardım etsin.

Mövzu 15. Özünüidarə mədəniyyəti

Öyrənməliyi:

- ✓ **Özünüidarə mədəniyyəti;**
- ✓ **Öz “Mən”ini idarəetmə.**

Özünüidarə mədəniyyəti - İnsan üçün onun yüksək mədəniyyətli insan kimi qəbul edilməsindən yuxarı qiymətləndirmə yoxdur və ola da bilməz. Yer üzünün hansı nöqtəsində olsa da, insanın ruhi mədəniyyəti – onun dəyər meyarıdır. Bu keyfiyyət nə milli, nə dini mənsubiyyətindən asılı deyil. Bu genetika, təhsil və tərbiyə məcmusudur. Qismən insanın irqi, cinsi, yaşı, etnosu və yaşayış yerindən asılı olan, millidən və dindən yuxarı meyarıdır. Bütün dünyada insanın bundan yüksək dəyər meyarı yoxdur. Bizim insani dəyərimiz tutduğumuz vəzifə ilə deyil, mədəniyyətimizin, biliklərimizin, həyata keçirdiyimiz fəaliyyətimizin və onun nəticələrinin əhəmiyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Bununla bərabər keçmiş xidmətlərimiz hazırkı səmərəsizliyimizə bəhanə ola bilməz, çünki insan hər vaxt yüksəlməli və inkişaf etməli, özü üçün imkanlar açmalı, gələcəyi görməyə və onu qurmağa qadir olmalıdır. Mədəni insan daim təkmilləşməyə, öz həyat və fəaliyyət texnologiyalarını yaxşılaşdırmağa, yeni ideyalar yaratmağa və uğur üçün yeni imkanlar yaratmağa can atmalıdır. İnsan haqqında sözlərinə görə deyil, əməllərinə görə fikir yürüdürlər. Belə ki, Demosfen hər bir əməlsiz sözü dəyərsiz və boş adlandırır. İnsanları şəxsi həyat fəaliyyəti nümunəsi ilə inandırmaq lazımdır. Başqalarına təsir göstərmək üçün şəxsi nümunəsi ilə əməllərində özünün inamını və həqiqiliyini təsdiq edərək, onları ruhlandırmaq lazımdır. Bizim sözlərimizin ən yaxşı inandırıcılıq vasitəsi fəaliyyətimiz və tərəfimizdən əldə olunan nəticələndir. İnsan özündə təbii eqoizmi şüurlu surətdə idarə etməyi bacarmalıdır. Çünki ifrat eqoizm, başqalarının tələbatlarına etinasızlıq göstərərək, daxili, ruhi sakitliyin yoxluğu ilə nəticələnir. Nizami Gəncəvi deyirdi: “İnsanlar üçün xeyirli olmağa çalış”. Başqalarına qarşı özünə olduğun kimi münasibət göstərmə, ətrafdakıların uğurunu anlama və həqiqi maraqlılıq, insanlara ehtiyacında olduğunu verməyə can atmaq, onlar tərəfindən inam və xeyirxahlıq doğurur, bizə kömək etmək, bizimlə dostluq və əməkdaşlıq etmək arzusuna səbəb olur.

Öz “Mən”ini idarəetmə - mədəni insan güclü ruha və öz “mənini” idarə etməyə imkan verən müəyən müdriklik dərəcəsinə sahib olmalıdır. Bu – təmkinli, özünə nəzarəti, səmimi və ardıcıl olmaq bacarığını, insanları sevməyi nəzərdə tutur. Sofokl müdrikliyi səadətənin doğma anası adlandırır. Parlaq həyatı nümunələr əsasında Bodo Şefer o haqda danışır ki, öz daxili aləmi üzərində hakimiyyəti saxlayaraq, müdrik insan neqativ hisslərin və

dağıdıcı əməllərin qarşısını alır. Bizim pozitiv və nikbin ruhdan doğulan şövqümüz yalnız bizi uğurlu əməllərə ilhamlandırır. Keyfiyyət və müvəffəqiyyət əldə etmək üçün hər bir işi ağılla, vicdanla, məhəbbətlə görmək lazımdır. Belə yanaşma ən mürəkkəb problemlərin həllinə doğru bizə yol açır və qeyri-məhdud imkanları ortaya çıxarır. Vaxt və gərgin əmək bizi addım-addım arzu edilən məqsədə gətirib çıxarır. İnsan ruhunun mədəniyyəti və yaradıcı gücünün görkəmli rəmzlərindən biri olan İohan Volfqanq Höte, özünün yekun fəlsəfəsi əsərində - “Faust” faciəsində həyatın mənasının axtarışını təcəssüm etdirmişdir. Cəmiyyətin və mühiti dəyişmək iqtidarında olan qüvvəni o, - sxolastik elmə, meşşan əxlaqına və ortodoksal dininə qarşı müharibə elan etmiş insanda görürdü. Doktor Faustun obrazında o, taleyə baş əyməyən, həqiqət axtaran, məhəbbət və əsl azadlıq əldə etməyə can atan insana özünəməxsus himn yaratmışdır. İnsanın uğurlu inkişaf və özünüidarə imkanlarını nəzərdən keçirən çoxlu sayda müasir konsepsiyalar mövcuddur. Məsələn, Moskva İnsanın Özünübərpası İnstitutunun rəhbəri, “qalib gəlmək məharəti” üzrə mütəxəssis kimi tanınmış professor Mirzəkərim Norbəyov orqanizmin sağlamlaşdırılması, cavanlaşdırılması və müvəffəqiyyət əldə etmənin original sistemini yaratmışdır. Bu sistemin əsasını insanın – bədənin, aqlın, hissələrin və qəlbin vahid tami olaraq nəzərdən keçirilməsi təşkil edir. İnsanın uğursuzluqları və ya onun fiziki xəstəlikləri “tarazlığın itirilməsinə” gətirən bu sistemin bütövlüyünün pozulması kimi nəzərdən keçirilir. Əsas ideya – həm sağlamlıq, həm də uğur əldə etmək üçün lazım olan, pozitiv enerji, pozitiv təfəkkür və nikbin əhval-ruhiyyədir. Ən ekstremal situasiyalarda öz gücünə inanmaq, daxili müqaviməti dəf etmək, öz üzərində inadla işləmək lazımdır. Bu psixoloji yanaşma insanın sağlamlaşdırılmasının əsası kimi götürülür və “Millionerlər məktəbi” kursunda istifadə edilir. Əsas ideya ondan ibarətdir ki, əgər insan çevrilməli və psixoloji olaraq “uğur oyununu oynamağa” başlamalıdır. Norbəyov hesab edirdi ki, əgər insan konkret varlanmaq məqsədi qoyursa, onda çox qısa müddətdə buna nail olur. Özünüidarə mədəniyyəti öz düşüncələrinin idarə edilməsindən başlayır. Öz şüurunu pozitiv düşüncələrə, xeyirxah arzulara və şüurlu əməllərə yönəldərək onu idarə etmək bacarığı – nikbin dünyagörüşünü, “tunelin sonunda işığı görmək” qabiliyyətini, istənilən situasiyada uğurlu sonluq gözləyərək həyata və onun müxtəlif hadisələrinə pozitiv münasibət bəsləməyi nəzərdə tutur. Özünüidarə prosesində insan iki dəyişən amilin nüfuz dairəsində olur: şərait və şəxsi seçim. Seçim – onun qəbul etdiyi qərarlarıdır. Bu qərarlar mühüm rol oynayırlar və əgər onlar şəxsiyyətin inkişafı üçün əlverişli deyillərsə, şəraiti dəyişə bilərlər və

dəyişməlidirlər. Bunun üçün insana, bütövlükdə, şəxsiyyəti və onu əhatə edən aləmi dəyişməyə qadir olan, yüksək mədəniyyəti təşkil edən məqsədyönlülük və möhkəm iradə, məntiq, biliklər, bacarıqlar, mütəşəkkillik lazımdır. Blez Paskal deyirdi: “Öz həyatının mənasını bilməyən insanlara yazıqlar olsun”. Məlum olduğu kimi, “bina kərpiclərlə hörülür”. Sofokl deyirdi: “Böyük işlər bir dəfəyə görülmür”. Müvəffəqiyyətin əsasını yalnız öz biliyini inkişaf etdirmək tələbatı və düzgün ifadə edilmiş məqsəd deyil, həm də biliklər, şüurlu fəaliyyət planı, effektiv texnologiyalar, gündəlik vicdanlı əmək və nəhayət, səbr, dözümlülük təşkil edir.